

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 8 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dursun Can EYÜBOĞLU, Araştırmacı, Yazar, Şair. dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Atıf: Eyüboğlu, D. C. (2024). Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Coğrafyası, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 8 (2), s. 38-68.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 17 Ağustos 2024 / 03 Aralık 2024

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1534931

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KAZAN BEY OĞLU URUZ BEY'İN TUTSAK OLDUĞU BOY'UN COĞRAFYASI

Öz

Türkler için bir övünç kaynağı olan Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürünün temel bir eseridir. Dede Korkut çok sayıda varyantları, nüshaları, yazmaları, derlemeleri olan geniş bir alandır. Türklerin ve atalarının tarihi süreçte tecrübe ettikleri medeniyet daireleri sözlü kültür ürünlerine ve Dede Korkut'a yansımıştır. Dede Korkut'ta birçok zaman ve mekan vardır. Dede Korkut'ta Oğuzların birçok hareketlerinin altyapısında coğrafya etkili olmuştur. Dede Korkut'un birçok tarihi varyantı veya Dede Korkut hakkında bilgi veren tarihi kaynaklar destanları Orta Asya ile ilişkilendirmektedir. Destanlar Orta Asya'da/geniş Avrasya coğrafyasında ortaya çıkmış, tarihi süreçte Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında mahallileşmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki dördüncü boy Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'dur. Boyun konusu, bir oğulun tutsak düşmesi ve babası tarafından kurtarılmasıdır. Genç ve tecrübesiz bir oğulun babasından aldığı, savaşmayı öğrenmek istemesi, bunun için çıkılan av sırasında düşmana tutsak düşmesi ve babası, anası, Oğuz beyleri tarafından kurtarılmasını anlatmaktadır. Bu boy Dede Korkut'ta çok kişinin adının geçtiği boylardan biridir. Boyun başkahramanı Salur Kazan'dır. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki coğrafi tabaka bulunmaktadır: Alt Coğrafya ve Üst Coğrafya. Boyun Orazın Kola Tüşmekli adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun Oğuzların Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden önceye, Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Anlatıda yer alan motifler, anlatının varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu boy Dede Korkut'ta çok yer adının geçtiği boylardan biridir. Ancak destana konu olan olaylar genellikle bir iki bölgede geçmektedir. Destandaki yer adlarının çoğu anlatıya sonradan katılmıştır. Boyda Oğuzların Sir Derya boyunca uzanan Karadağ çevresinde yaşadıkları görülmektedir. Destanda Demirkapı/Derbent de önemli yerlerden biridir. Bu coğrafya Batı Göktürk-Türgiş coğrafyasıdır. Adı genellikle bir kez geçen yer adları ise üst coğrafyada Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya bölgesinde olmalıdır. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da Ağca-Kala, Ağlağan, Aksaka Kalası, Arafat, Bayburd Hisarı, Cızığlar, Demirkapı, Gökçe Dağ, Hemid, Kan Apkaza Eli, Karadağ, Karadeniz, Kara Dere, Kazılık Dağı, Merdin Kalası, Oğuz Eli/Oğuz, Sürmelü, Talı Saz, Tatyana Kalesi yer adları geçmektedir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un coğrafyası incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Salur Kazan, Uruz, Destan, Coğrafya.

THE GEOGRAPHY OF KAZAN BEY OGLU URUZ BEY'İN TUTSAK OLDUGU BOY

Abstract

Dede Korkut Epics, a source of pride for the Turks, are a fundamental work of Turkic history, geography, language, literature, culture. Dede Korkut is a vast area with numerous variants, copies, manuscripts, compilations. The circles of civilization experienced by the Turks and their ancestors throughout history are reflected in oral culture products and Dede Korkut. There are many times and places in Dede Korkut. Geography has been effective in the infrastructure of many movements of the Oghuzs in Dede Korkut. Many historical variants of Dede Korkut or historical sources providing information about Dede Korkut associate the epics with Central Asia. The epics emerged in Central Asia/the wider Eurasian geography and became localized in the Anatolia-Azerbaijan geography throughout history. The fourth epic in the Book of Dede Korkut is Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy. The subject of the epic is the captivity of a son and his rescue by his father. It tells the story of a young and inexperienced son who wants to learn how to fight and be a brave man from his father, and is captured by the enemy during a hunt for this purpose, and is saved by his father, mother, Oghuz lords. This epic is one of the epics in which many names are mentioned in Dede Korkut. The protagonist of the epic is Salur Kazan. In Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy, there are two main geographical layers in terms of historical-geographical-literary-cultural aspects: Lower Geography and Upper Geography. The fact that the epic has a Turkmenistan variant called Orazin Kola Tasmeki, many place names in the epic indicate that this epic belongs to a history older than the 10th-11th centuries when the Oghuzs were in Central Asia, before their migration to the west of the Caspian Sea, to Anatolia-Azerbaijan. The motifs in the narrative, the variants of the narrative and related narratives are seen in a wide geography. This epic is one of the epics in which many place names are mentioned in Dede Korkut. However, the events that are the subject of the epic generally take place in one or two regions. Most of the place names in the epic were added to the narrative later. In the epic, it is seen that the Oghuzs lived around Karadag, which extends along the Sir Derya. Demirkapi/Derbent is also one of the important places in the epic. This geography is the Western Gokturk-Turkish geography. The place names that are usually mentioned once should be in the Eastern Anatolia-Azerbaijan-Caucasus region in the upper geography. In Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy, the place name Agca-Kala, Aglagan, Aksaka Kalasi, Arafat, Bayburd Hisari, Ciziglar, Demirkapi, Gokce Dag, Hemid, Kan Apkaza Eli, Karadag, Karadeniz, Kara Dere, Kazilik Dagi, Merdin Kalasi, Oguz Eli/Oguz, Surmeli, Tali Saz, Tatyay Kalesi are mentioned. In this study, the geography of Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Uruz, Epic, Geography.

GİRİŞ

Balkanlar'dan Kafkaslar'a, Kafkaslar'dan Ural-Altaylar'a kadar Türkistan coğrafyasında yaşayan boyların ortak birçok kültürel değerleri vardır; “Göktürk Yazıtları”, “Oğuz Kağan Destanı”, “Divanü Lügat'it-Türk”, “Kutadgu Bilig”, “Hoca Ahmet Yesevi”, “Nasrettin Hoca”, “Karacaoğlan”, “Tahir ile Zühre Hikayesi”, “Koroğlu” bu ortak değerlerden bazılarıdır. Bir de bugün dahi Türklerin bilge kişisi olarak bilinen ulu bir çınar vardır ki, adı geçen coğrafyada yediden yetmişe onu tanımayan, okumayan bir Türk evladı olmasa gerektir. O, Türk coğrafyasındaki ortak kültürün zirve kişiliği olarak bilinen Dede Korkut, Kazakların ifadesiyle, Korkut Ata'dır (Şişman, 1998: 51).

Her kültürün adeta kendisi ile bütünleşmiş şaheserleri vardır ki, o kültürü yaşayan insanlar bu şaheserlerde, tarihten sosyolojiye, halk biliminden dile, edebiyattan etnografiye kadar değişik alanlarla ilgili bilgi ve örnekler bulabilirler. Bunlar, o eserin ait olduğu toplum için bir övünç kaynağıdır. Günümüzde bazı kültürler böyle pek çok şaheserin sahibidir. Eserin sahibi olan bu kültür, bir ana kültür olarak yeni ürünlerin oluşturulmasına da yardımcı olur (Nezirli ve Nezirli, 2016: 976). Bu bakımdan Dede Korkut, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürünün temel bir eseri, bir şaheseri olarak Türkler için bir övünç kaynağıdır.

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikaye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde birçok varyantı vardır. Bir varyantı *Dede Korkut Kitabı*'dır, *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Eserin bu nüshalardan kopyalanmış bir *Berlin* kopyası da vardır. Bir diğer varyantı ise *Türkmen Halk Nüshası*'dır ve Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Destanın *Anadolu-Azerbaycan* varyantına ait, 2019 yılında bulunan *Türkmen Sahra/Günbet* el yazması da bulunmaktadır. Yeni keşfedilen *Ankara, Bursa* yazmaları da vardır. Destanın Türk halklarından ve diğer milletlerden yapılan birçok derleme varyantı da bulunmaktadır. Dede Korkut, çok sayıda farklı varyantları, nüshaları, yazmaları, derlemeleri olan, yaşayan dev bir külliyattır.

Muharrem Ergin'in eserinde söylediğine göre, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerin esas karakteri destanidir, epiktir. Hikayeleri birer destan parçası saymak ve onlara dar anlamda destan demek mümkündür. Ancak bu konuda kullanılacak en uygun ifade *destani hikaye*'dir. *Dede Korkut Kitabı*'nın iç yapısı, hikayelerin şekil ve içeriği, tarihi deliller, çeşitli Oğuz rivayetleri bu hikayelerin, eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni unsurlar eklenerek bağımsız hale gelen parçalar olduğunu göstermektedir (1989: 29-30).

Dede Korkut Destanları, *Dresden* nüshasında 12, *Vatikan* nüshasında 6 boydan oluşmaktadır, *Vatikan* nüshasındaki 6 boy, ayrıca *Dresden* nüshasında da olan boylardır. *Dresden* nüshası her bakımdan daha geniş ve kapsamlıdır. *Türkmenistan* varyantı *Türkmen Halk Nüshası* adıyla bilinmektedir. *Türkmenistan*'dan derlenmiş Dede Korkut boylarının sayısı 18'dir, bunların 12'si *Dresden* nüshası ile paralel boylardan oluşmaktadır, buradaki diğer 6 boy ise *Dresden* ve *Vatikan* nüshalarında yoktur. *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasında ise 1 boy ve birçok soylama vardır. Destanın bilinen 19 farklı boyunun olduğu söylenebilir. Gelecekte yeni bulunabilecek nüshalarla, boylarla veya varyantlarla bu sayı değişebilir (Eyüboğlu, 2024: 77).

Dede Korkut Hikayeleri'nde çok sayıda ortak özellikler vardır. Bunlar hikayelerin bir bütün olarak algılanmasını sağlamaktadır. Olay akışının, kahramanların, coğrafyanın, gelenek ve göreneklerin, olaylar karşısında izlenecek yolun, tutum ve tavırların çok benzer olduklarını, adeta her hikayede yinlendiklerini göstermektedir (Üstünova, 2008: 138).

1. Dede Korkut Coğrafyası

Birçok değerli araştırmacı Dede Korkut Destanları'nın coğrafyası hakkında görüşler dile getirmişlerdir. Bu görüşler destanı çeşitli yönleri açısından değerlendirmektedir. Burada bunların bazılarından bahsedelim:

Wilhelm Barthold (Vasilij Vladimiroviç Barthold)'a göre, Oğuzlar, Korkud ve Kazan Beg'e dair destanları, *Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu*'nun Türkleşmesi zamanında, Selçuklu Devleti döneminde, 11.-12. yüzyıllarda batıya taşımışlardır (Barthold, 1900: 76'dan aktaran Jirmunskiy, 1961: 471).

Zeki Velidi Togan, Dede Korkut'ta yer alan Bayındurlar ile Kazan Han'a ait incelemesini Orhan Şaik Gökyay'ın kitabında bir bölüm olarak yayımlamıştır. Bu bölümü yazan Zeki Velidi Togan'a göre, Kıyan Selçük-oğlu Deli Dundar, *Karacuk* sıradağlarından *Çolpan Dağı*'nda kafirlerle savaşıyor bir kişi olarak anlatılmıştır. Kıyan Selçuk ise *Kazgurt*, yani bugünkü *Taşkent*'in kuzeyinde bilinen *Kazıgurt Dağı* bölgesinde yaşayan bir Oğuz beyiydi. Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu'ndaki Uyşun Hoca ile oğulları Segrek ve Egrek, geçmişte olduğu gibi bugün de bilinen ve yaşayan kabilelerdir, *Tıyanşan* (Tanrı Dağları)'ın batısında *Çu* havzalarında ve *Fergana* dağlarında yaşamışlardır, bunlardan Babür de bahsetmiştir. *Topkapı Sarayı*'ndaki *Oğuzname*'de Sarı donlu Şelci kızını alan Kanglı Koca-

oğlu Kan Turalu'dan bahsedilmiştir. Bu, aynı Oğuznamede yurtları *Buhara* ile *Talas* arasında gösterilen Kanlı (Kanglı) kabilesine ait olmalıdır. *Şelci*, bugünkü *Taraz* (Evliya Ata, eski *Talas*)'ın güney tarafındaki maden ocaklarından ibaret olan eski *Şelci* kentidir (Gökyay, 1973: CX). Zeki Velidi Togan'ın Dede Korkut'ta adı geçen kişilerin *Orta Asya*'daki tarihi bağları ile ilgili bu görüşleri aynı zamanda Dede Korkut coğrafyası hakkında da değerli bilgiler vermektedir.

Dede Korkut Kitabı'nda adı geçen birçok kişinin/karakterin/tipin aynı zamanda *Azerbaycan*, *Türkmenistan*, *Kazakistan* başta olmak üzere diğer Türk topluluklarında da varyantları vardır; *Korkut* efsaneleri Türkmenler ve Kazaklar arasında çok yaygındır; Tepegöz'ün sadece en batıdan en doğuya, Gagavuzlardan Saha/Yakutlara kadar Türkler arasında değil, aynı zamanda İran, Tunguz, Kore vs. birçok millette de varyantları vardır; Bamsı Beyrek Türk Dünyası'nın en geniş coğrafyada görülen kahramanlarından biridir, Alpamış (Alpamış Destanı), Kozı Körpeş (Kozı Körpeş Bayan Sulu Destanı) vs. birçok farklı adla bilinmektedir; Salur Kazan hakkında Türkmenler arasında birçok destanlar, rivayetler olduğu gibi, Kıpçak topluluklarının anlatılarında da bilgiler vardır. Bütün bunlar aynı zamanda Dede Korkut coğrafyasıyla da ilgilidir.

Pertev Naili Boratav'a göre, *Dede Korkut Kitabı*'nı inceleyenler çoğu kez tek bir tarihi ana ve coğrafi sahaya saplanıp kalmaktadır. Ancak bu metin bir destan telifidir, bu nedenle onun içindeki unsurlarda zaman, mekan, kaynak birliği aranmaz. Bu destanlarda tarihi iki ana tabaka vardır: 1) Oğuzların eski yurtları olan *Sir Derya* bölgesindeki komşularıyla, Peçenekler ve Kıpçaklarla mücadele ve ilişkileri. Bununla ilgili epizotlar, Oğuzların *Anadolu*'ya gelmelerinden önce Salur Kazan'ın adı etrafında ve Salur boyunun bir destanı halinde oluşmuş, Oğuz boylarıyla birlikte *Anadolu*'ya göç etmiş, onların yeni yurtlarında, eski düşmanlarının yerini Gürcülere ve Abhazlara bırakarak, yeni savaş ve komşuluk ilişkilerine uygulanmıştır. 2) 13. yüzyıl ortalarından başlayarak *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan*'da Gürcülerin, Abhazların, özellikle *Trabzon* Rumlarının yurtlarına Türkmen zümrelerinin ve daha çok Akkoyunluların akınları ve bu kavimlerle türlü komşuluk ilişkileri. Bunlar Bayındır Han'ın adı etrafında işlenmiştir. Salur Kazan, Hanlar hanı Bayındır'ın damadı gösterilerek Salur boyunun destanı, Bayındırılı-Akkoyunlu destanıyla kaynaşmıştır. Kazan'ın şahsı etrafında ve Salurlar'ın 10. yüzyılda *Sir Derya* kuzeyinde Peçeneklerle olan savaşlarını konu edinerek meydana gelmiş destani boylar *Anadolu* sahasına birçok ayrıntılarını yitirmeden geçmiştir (1958: 39-40, 57-58). Pertev Naili Boratav'ın Dede Korkut'un tarihi-coğrafi olarak iki tabakalı yapısı hakkındaki görüşlerini sonradan bazı araştırmacılar da dile getirmiştir.

Aleksandr Yureviç Yakubovskiy, Dede Korkut Hikayeleri'nin 11. yüzyılın yarısına değil, daha eski devirlere, Oğuzların *Sir Derya-Yedisu*'da yaşadıkları devirlere ait olabileceğini; hikayelerden bir kısmının konu bakımından *Orta Asya*'da ortaya çıkmış olduğunu, sonrasında *Kafkasya* ötesinde Korkut Kitabı'na girdiğini söylemiştir (Yakubovskiy'den aktaran Gökyay, 1973: LII). Aleksandr Yureviç Yakubovskiy burada oldukça dikkat çekici bir ayrıntıya yer vermiştir. Dede Korkut'u *Yedisu* bölgesiyle de ilişkilendirmesi değerlidir. *Yedisu* günümüzde *Kazakistan*'da *Balkaş Gölü*'nün güneyindeki *Aladağlar*'a/*Tanrı Dağları*'na kadar uzanan oldukça verimli bir bölgedir. Adını yedi sudan/ırmaktan almıştır. *Yedisu*, Dede Korkut'un Dış Oğuz coğrafyasındadır. Burası tarihi olarak Batı Göktürklerinin/Türgişlerin *Tu-lu* boylarının yani Sarı Türgişler'in yurduydü. Daha öncesinde ise Batı Hunları ve Usunların topraklarıydı. Oğuzlar ve ataları Batı Göktürkleri/Türgişler *Sir Derya-Yedisu*, daha geniş olarak *Hazar-Altay* arasında yaşıyorlardı. Ülkenin genişlediği dönemlerde sınırlar batıda *Karadeniz*'e-*Kafkasya*'ya kadar uzanıyordu.

Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut'ta, Oğuzların *Sir-Derya* boyunda yaşadıkları çağlara ait olan hikayeler ve Oğuzların (9.-11. yüzyıl) daha batıya gelerek *Azerbaycan* ve *Doğu Anadolu*'da büyük bir devlet kurdukları Akkoyunlular devrine bağlanan olayların hatıralarını taşıyan hikayeler şeklinde iki tabaka olduğunu belirtmiştir. Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut'ta yer alan bazı tarihi unsurlar, güçlü bir olasılıkla, 9. yüzyıla geriye doğru izlenebilmektedir. Bunların içinde çizgileri en belli olanlar, Oğuzların Peçenekler ve Kıpçaklarla olan savaşlarının hatırasını taşımaktadır ve destanların tarih yönünden birinci tabakasını oluşturmaktadır. Dede Korkut'taki tarihi olayların ikinci tabakası ise, daha belirli kayıtlara dayanarak gösterilebilir. Dede Korkut'ta görülen kavim ve yer adlarına dayanarak, bunların Akkoyunlular devrine ait olduğu kabul edilmektedir. Oğuz destanından, çok eski bazı parçaların, Oğuzların *Orta Asya*'daki yurtlarında ortaya çıkıp söylendiği bazı rivayetlerden çıkarılabilir. Salur Kazan hakkındaki rivayetler, sonraki dönemlerde Oğuzlar tarafından *Hazar* ötesine götürülmüştür (1973: XLIV-XLV, XLIX, LVIII).

Muharrem Ergin'in eserinde belirttiğine göre, Dede Korkut'taki coğrafi durum, açık olmayan *Oğuz ülkesi*, Dede Korkut'un kaynağıyla değil, metnin tespitiyle ilgilidir. Bu belirsiz coğrafya, *Oğuz ülkesi* olarak gösterilen adsız tabiat, Dede Korkut'ta geçen *Oğuz illerinin* bu bölgede değil, Oğuzların *Orta Asya*'daki eski yurdunda olduğunu açıkça göstermektedir. Sözde *Oğuz ülkesinin*, adıyla geçen tek tabiat parçası *Kazılık* dağıdır ki, Oğuzların *Sir Derya* dolaylarındaki eski yurdundadır. Dede Korkut'ta geçen yer adları iki kısma ayrılabilir; birincisi, hikayelerdeki olayların geçmiş gösterildiği asıl alan içindeki yerler; ikincisi, olayların geçtiği alan dışında kalan ve çeşitli nedenlerle adları geçen yerler (1989: 51-53).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Hikayeleri, Oğuz Eli'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermez. *Kan-Abkaza*, *Gence*, *Berde*, *Tatyan*, *Başı Açuk*, *Gürcistan*, *Sürmelu*, *Ağça-Kale*, *Kara-Dere*, *Alıncak* gibi yer adları da açık bir fikir vermez. Hiçbir zaman Gürcüler'in eline düşmemiş olan *Alıncak* (Alıncak) Kalesi bile kâfir kalesi gibi gösterilir. Destanlarda *Oğuz Eli*'nin belli bir yurdu görülmez. Hikayelerde iki yerde Salur Kazan ve bir yerde Bayındır Han, "*Türkistan'ın direği*, *Karacuk'un aslanı*, *Emet Suyu'nun kaplanı*" olarak övülmektedir ki, buradaki *Türkistan* bu addaki ülkedir, *Karacuk* Oğuzlar'ın *Sir Derya* boylarındaki ünlü sıradağlarıdır. *Emet Suyu* da birlikte anıldığına göre, Oğuzlar'ın *Sir-Derya*'da bulunan yurtlarındaki bir ırmak kastedilmiş olabilir. *Kazılık Dağı* da Oğuz yurdundadır, adı ayrıca *Manas Destanı*'nda da geçmektedir. Dede Korkut'taki *Oğuz Eli Sir Derya* boylarında yaşamıştır. Oğuzlar, *Sir-Derya* boylarından *Yakın Doğu*'ya gelirken, hatıralarını veya onların destanlaşmış şekillerini yanlarında getirmişlerdir (1972: 381-385). Faruk Sümer'in burada dile getirdiği Salur Kazan ve Bayındır Han'ın tanıtımlarında kullanılan hazır kalıp ifadeler destanların *Orta Asya*'dan getirilmiş eski orijinal unsurlarından biridir. Burada geçen *Türkistan* adı Türk-Fars etkileşimine işaret etmektedir, çünkü sözcüğün kökü Türkçe, eki Farsçadır. Zaten *Amıt/Emet Suyu* da *Amu Derya*'dır ki, aynı coğrafyayla ilgilidir. Bunlar destanların tarihini ve dolayısıyla coğrafyasını Türk-Fars etkileşiminin olduğu Batı Göktürk-Türgiş dönemiyle ve *Batı Türkistan* coğrafyasıyla ilişkilendirmektedir.

Alkey Margulan'ın bahsettiğine göre, Korkut, 7.-8. yüzyıllarda hüküm süren Oğuz Han'ın çağdaşdır, tarihi şecerelere göre ikisi de Kanlı ulusundan gelmektedir. Eski Oğuz dilinde anlatılan Korkut Destanları'ndaki kahramanların tamamı Oğuz Han'ın neslidir denilebilir. *Aral Gölü* civarında bugüne kadar korunan *Bayandar/Bayındır*, *Baybörü*, *Karabek* (Karahana), *Turanalı* (Turalı), *Dirse Han* destanları, Korkut Destanları'nın çeşitli bölümleridir. Bu destanların baş kahramanları da Oğuz-Kıpçak kavminin ünlü beyleriydi. Korkut destanlarının, 15. yüzyıla kadar *Sir Derya* ve *Aral* civarında çok yaygın ve canlı olduğu söylenebilir (2000: 130-134).

Hamit Araslı'ya göre, Dede Korkut'ta, 10. ve 11. yy. göçebe yaşamı sade halk diliyle anlatılmaktadır; *Gence, Berde, Şerur, Derbent* kahramanların yurdudur; Abhaz, Bizans, Gürcü ve Ermeniler komşularıdır (Araslı, 1960: 19'dan aktaran Seferli, 2011: 87-88).

Ahmet Bican Ercilasun'un çalışmasında dile getirdiğine göre, Oğuzların ataları olan Türkişler (Batı Gök-Türkleri) ile Kıpçakların ataları olan Doğu Gök-Türkleri arasındaki savaşlar, *Dede Korkut Kitabı* ile *Şecere-i Terakime*'deki Salur Kazan rivayetlerinin ilk tabakasını oluşturmuştur. Çok uzun süren oluşum süreçleri içinde destanlara sonraki olay ve kişiler de yansır. Salur Kazan ve arkadaşlarının mücadelelerinde de Oğuzların daha sonra *Sir Derya* boylarında Peçeneklerle ve Kıpçaklarla yaptıkları savaşların izleri de vardır. Hatta *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan*'a geldikten sonra, burada Gürcülerle ve Gürcü krallığının emrindeki Kıpçaklarla yapılan mücadeleler de destana, en azından yer ve kişi adları olarak yansımıştır (2002: 33). Ahmet Bican Ercilasun'un Dede Korkut'un tarihi ile ilgili bu tespitleri oldukça değerlidir ve Dede Korkut'un coğrafyasını da ilgili dönemler ile ilişkilendirmektedir. Dede Korkut'ta bu dönemlerden tarihi-coğrafi izler vardır.

Melek Erdem'in kaydettiğine göre, Türkmenistan'da Salur Kazan hakkında derlenen rivayetlerde çok sayıda coğrafi yer adı geçmektedir. Bu rivayetlerde; Salur Kazan'ın *İran*'la düşman olduğu; Salur Kazan'ın *Türkiye*'den bir pehlivan olduğu, *Semerkant* emirine İtemen dendiği, kendisinin de Gacar tiresinden olduğu, Salur Kazan'ın *Semerkant*'ta evlendiği, yedi yıl orada kaldıktan sonra yolunun, *Balh* vilayetine düştüğü; Salur Kazan devrinde Ovgan (Afgan) şahının kızı olduğu ve Salur Kazan'ın da oraya gittiği; *Hive* kenarında İtbiçen Özbek adlı bir pehlivanın olduğu; Salur Kazan'ın *Senpul-Serpul* adlı yerden *Medine*'ye gittiği; Salur Kazan'ın *Kabe*'ye giderken yolda ona evinin İtemcek tarafından basıldığı haberinin verilmesi üzerine İtemcek'in *Amiderya*'nın ortasında yaşadığını öğrenip yola düştüğü, *Amiderya*'dan geçtiği, o dönemde Türkmenlerin *Amiderya*'nın karşı tarafında yaşadığı, sonra çoğalıp bu tarafına geçtikleri, *Vas*'a göç ettikleri; *Senpul-Serpul* adlı yerde Salur Kazan'ın yaşadığı, çocuklarından gelen Teke ve Ersarı'nın, *Amiderya*'nın karşısında oturdukları, sonra Tekeler'in *Vas*'a göç ettikleri, Ersarıların ise orada kaldıkları anlatılmıştır. Türkmen varyantında, *Dede Korkut Kitabı*'nda olduğu gibi, *İstanbul, Rum, Şam, Mekke, Medine, Türkistan* gibi yer adları da geçmektedir (1998: 177-178).

Cevat Heyet'e göre, Dede Korkut'taki olayların yerlerine bakıldığında, *Gence, Berde, Alınca galası, Göyce Gölü, Derşam, Gapılı Gara Derbend, Sürmeli, Ağca Gala, Trabzon, Bayburd, Mardin* yer adları olarak geçmektedir. Oğuzların komşuları da Gürcüler, Ermeniler, *Trabzon* Rumlarıdır. *Bayburd, Trabzon, Mardin* kafirlerin diyarındadır. Bu olgular destanların, *Bayburd, Trabzon, Mardin*'in Türkler tarafından alınıp Müslümanlaştırılmadığı ve Türkleştirilmediği bir zamanda ortaya çıktığını göstermektedir ki, bu da olayların 13. yüzyıldan önce meydana geldiğini göstermektedir. Destanlar *Azerbaycan*'da ve kısmen de *Doğu Anadolu*'da meydana gelen olaylarla son şeklini almıştır. Tarihi gerçekler ve dil özellikleri dikkate alındığında 11.-12. yüzyıllarda meydana geldiği görülmektedir (2004: 78-81).

Fuzuli Bayat'ın eserinde dediğine göre, Dede Korkut'ta Oğuz makromekani ayrı ayrı mikromekanelerden; Kazan Han'ın yurdu, Baybura'nın ili, Banu Çiçek'in yurdu, Büğdüz Emen'in mekanı, Alp Aruz'un yaşadığı yer vs. oluşmuş olup, bu yurtlar makromekanda aynı şartlardadırlar. Düşmanların yurdu ise bütünlükten uzak kaotik bir görüntü oluşturmaktadır. Oğuz mekanı bir bütünlük oluşturduğu gibi, zamanda da ara yoktur, olaylar bir mikromekandan diğerine geçer, böylece zaman bütünlüğü oluşur. Ozan, olayları kaldığı yerden başlatarak zamandaki ara boşluğunu giderir. Dede Korkut'ta mekan iç-dış, merkez-

çevre, kutsal-profan gibi ikili zıtlıklar halindedir. Oğuzlar içte, merkezde, kutsal mekanda yerleşmişlerdir; düşmanlar ise dışta, çevrede, profan mekanda yerleşmişlerdir (2016: 110-112).

Şakir İbrayev'in belirttiğine göre, çeşitli tarihi devirlerde meydana gelen kahramanlık destanları ile efsaneler 14.-15. yüzyıllarda adı efsaneye dönüşen Korkut Ata'nın adı ile ilişkilendirilmiş ve *Küçük Asya* coğrafyasında yazıya geçirilmiştir. Oysa ki *Dede Korkut Kitabı*'ndaki destanların yarısından fazlasının, Oğuz boylarının önceki mekanı olan *Orta Asya*'da, *Sır-derya* ile *Aral Gölü* civarında doğduğunu araştırmacıların çoğu kabul etmektedir (2000: 36).

Ali Öztürk'ün eserinde belirttiğine göre, Dede Korkut'ta iki coğrafi bölge üst üste yer almaktadır. 1) Destanlarda daha eski çağların hatırasını taşıyan *Orta Asya* coğrafyası. Bu coğrafya, destanların tarih akışı içinde gelişmeleriyle de ilgilidir. Birinci bölge, destanların daha eski çağlara inen tarihi olayların izlerini vermektedir. 2) Daha sonraki çağların hatırasını taşıyan, muhtemelen destanların son şekillerini aldıkları İslamiyetin Türkler arasında geliştiği yılların hatırası olarak *Azerbaycan* ve *Doğu Anadolu* coğrafyası. Asıl hareket sahası olan ikinci bölge, son gelişme döneminde destanlara girmiş olmalıdır (2012: 286-287).

Sencer Divitçioğlu, 11.-12. yüzyılda *Türkistan*'dan *Kuzey Kafkasya* yolu ile *Hazar*'ın batısına gelen Bayındırların, aynı yolu Kimeklerle birlikte yapmış olduklarının söylenebileceğini, vardıkları yeni ilde Etrek'in Kıpçakları ile komşu olmuş olabileceklerini söylemiş, Dede Korkut'un bu coğrafyasının da Etrek'in Kıpçaklarının ili değil mi diye sorgulamıştır. Bu coğrafya, kuzeyde *Karadeniz* (özellikle Trabzon) ve *Gürcistan*, güneyde *Çoruh Irmağı*, doğuya doğru *Bayburt*, *Erzurum*, *Ağcakale*, *Gökçe Deniz*, *Terter Çayı*, *Kür Irmağı*'nı içermektedir (2015: 71).

Naile Asker'in yazdığına göre, *Dede Korkut Kitabı*'nda boyların beşinde çeşitli-kale şehirlerin adı geçmektedir. Kahramanlardan bazıları ise "kale kilidini alan" unvanını taşımaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nda, boylarda; *Ağcakale*, *Ağhisar*, *Ağsaqa*, *Düzmürd*, *Tuman*, *Tatyan*, *Elince* (Alınca), *Bayburt*, *Cızıglar*, *Derbent*, *Dereşam*, *Gence*, *Gökçe*, *Amid*, *Trabzon*, *İstanbul*, *Bayburt*, *Mekke*, *Medine*, *Çeşme*, *Sonkurlu* vb. şehir, bölge ve kalelerin, *Gürcistan*, *Türkistan* gibi ülkelerin adı geçmektedir. *Derbent*'in adı ise, *Dervent*, *Kara Derbent*, *Kanlı Kara Derbent*, *Kapılar Derbenti*, *Demürkapı Derbent* vb. şekillerde geçmektedir. Boylarda ayrıca, tayfa, el-oba, devlet adları da zaman zaman coğrafi konumla eşleştirilmektedir: *Oğuz Eli*, *İç Oğuz*, *Taş Oğuz*, *Rum Eli*, *Alpanlar*, *Abhazlar*, *Pasinler* vb. Eserde sık sık dağ, dere, deniz, ırmak, orman, bölge yer adları da mekan olarak geçmektedir: *Ağlağan Dağı*, *Kazlık Dağı*, *Kara Dağ*, *Ala Dağ*, *Kara Deniz*, *Gökçe Dağları*, *Gökçe Denizi*, *Altuntaht Dağları*, *Ağ Orman*, *Talı Sazı*, *Ağ Saz*, *Ağ Gaya*, *Arı Gölü*, *Aygırgözler Suyu*, *Kanlı Su*, *Amit Suyu*, *Ulu Çay*, *Umman Denizi* vb. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki boylarda geçen yer adlarından on kadarı Türk dünyasında kullanılan yaygın adlardır: *Kara Dağ*, *Ala Dağ*, *Kuru Çay*, *Kuru Dere* vb.; yaklaşık yirmisi hayali adlar olup coğrafi mekan olarak belirsizdir: *Ağ orman*, *Kara saz*, *Kafir sınırı*, *Günortac*, *Salahane*, *Aslan Yatağı*, *Ağ Meydan*, *Kara Yer*, *Ban Tepe* vb.; dört tanesi ise Arapça olup dini merkezlerdir: *Mekke*, *Medine*, *Arafat*, *Kerbela*. *Dede Korkut Kitabı*'nda, göçebe yaşam sürerek hayvancılıkla uğraşan ve yaşam biçimlerinden dolayı sabit bir meskene, büyük kentlere sahip olmayan, mevsimlere bağlı olarak sık sık yerlerini değiştiren, kışlağa ve yaylağa göç eden göçebe bir nüfusun yanında, kentlerde, büyük köylerde yaşayan, yarı yerleşik nüfus da vardır. Boylarda yerleşik yaşamdan da, üzüm bağlarından, hatta şarapçılıktan bahsedilmektedir. Ancak eserde daha fazla göçebe yaşamı hakim olduğu için, yerleşik olarak yaşanan büyük kentler ve şehir yaşamından fazla

bahsedilmez, ama kaleler, kale-şehirler ve askeri kamplar coğrafi mekan olarak yerini almıştır (2016: 199-200).

Hikmet Emol'un belirttiğine göre, Dede Korkut Hikayeleri, Oğuzların *Sir-derya* boylarına gelip Peçeneklerle karşılaşması ve mücadeleleri sonunda ortaya çıkmış, Peçenekler gibi bir düşman karşısında ortak amaç zamanla Oğuz ittifakını zorunlu kılmıştır (2016: 589-590).

Zübeyde Biktagirova'ya göre, *Dede Korkut Kitabı*'nda Oğuzların yaşadığı yer ve sınırları için çeşitli ifadeler kullanılmaktadır: *Oğuz ili, Oğuz serhaddi, Oğuz hududu, Oğuz diyarı, Oğuz ülkesi* (2016: 286).

Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'ın yazdığına göre, Dede Korkut'ta doğayla ilgili yer adlarının özel adlarıyla verildiği de görülmektedir: *Dereşam Suyu, Dana Sazı, Gökçe Dağı, Umman Denizi, Uzun Pınar, Kazılı Dağı, Arku Beli / Arkulu Beli / Arkulu Beli Alaca Dağlar, Şirögüven, Gökçe Deniz, Aygır Gözler Suyu, Karadeniz, Amıt Suyu, Karacuk, Cızığ, Ağlayan* (2016: 212).

Ramiz Asker'e göre, Dede Korkut destanı, 1300 yıl önce *Anadolu, Azerbaycan ve Orta Asya*'da meydana gelen olayları kapsamakta olup tarihi, aynı zamanda destanî bir kimlik taşımaktadır (Asker ve Asker, 2017: 3).

Veysel Şahin'in vermiş olduğu bilgilere göre, Dede Korkut'un coğrafyası olarak adlandırılacak yerler hikayelerde olayların geçtiği, kişilerin içerisinde bulunduğu yerler savaşların ya da avların yapıldığı mekanlardır. Hikayeler çevresel mekan açısından geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Dede Korkut'ta çevresel mekanlar, hikayede adı geçen ve dramatik aksiyonun gerçekçi bir yapıya dönüşmesini sağlayan dekor mekanlar olup, isim olarak anılan ancak ontolojik anlamda anlatı kişileri ile bağ kuramayan bu mekanlar daha çok içindeki öznel yerlerin kurulması ve anlaşılmasını sağlamaktadır (2017: 41-42).

Ayten Ahmedova'nın çalışmasında yazdığına göre, Dede Korkut Destanı Türk halklarının tarihi coğrafyasını, *Azerbaycan* halkının tarihi geçmişini, eski gelenek göreneklerini yansıtan muhteşem bir sanat eseridir. Dede Korkut Destanı Oğuzların tarihi coğrafyasını, *Sibirya* hariç, tahmini olarak, bugünkü Türk devletlerini kapsamaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki tarihi olayların ve bedii akımın coğrafyası hakkında farklı görüşler olsa da genel düşünce birliği vardır. Dede Korkut Destanı net bir zaman kesiminde oluşturulmadığı gibi onu mutlak coğrafi alana sığdırmak da zoraki olabilir. Çünkü bu bir Oğuznamedir; Oğuzlar tarihte çeşitli topraklarda devletler kurduğundan burada Oğuzların tarihi coğrafyasının izleri görülebilir (2018: 20-22).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Dede Korkut'ta, yaylak ve kışlak olarak iki ayrı yerde oturan toplumun dilinde, iklimin tipini aşağı yukarı belirleyen unsurlar vardır. Karasal iklimin hâkim olduğu yerlerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Denize ulaşmaları "*yedi gün yedi gece*" gibi uzun yolculuk süreleriyle anlatılmaktadır. İklimle ilgili olarak *tuman, samur cübbe, (kara) pusarik, püki, sam yelleri, yel, tolu, kışda yazda karı erimeyen Kazılık Tagı, (agca) kar, yağmur, sovuk al-* gibi sözcükler kullanılmıştır. Sis, pus, tipi, serin hava Oğuz yurdunda hakim görünmektedir. Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'un söylem çözümlemesine bağlı olarak da zaman içinde çok çetin kış koşullarının hakim olduğu ve can kaybına neden olduğu söylenebilir (2020: 216).

Türk destanlarında ve Dede Korkut'ta halkın, Oğuzların yaşadığı coğrafyanın bir unsuru olan iklim konusu üzerinde az çalışma yapılmıştır. Oysaki bu konu oldukça önemlidir. Başta destanlar olmak üzere tüm sözlü kültür ürünleri insan ürünüdür, insan odaklıdır. Anlatıların

tam olarak anlaşılabilmesi için sözlü kültür ürünlerindeki kişilerin, karakterlerin, tiplerin içerisinde yaşadığı coğrafyanın açık bir şekilde ortaya konulması, bilinmesi gerekir. Çünkü bunlar gerçek hayatta olduğu gibi, sözlü kültür ürünlerinde de, insanı, düşüncelerini, davranışlarını etkilemekte ve şekillendirmektedir. Dede Korkut Oğuzlarının, kahramanlarının birçok hareketlerinin, davranışlarının altyapısında da aslında coğrafya etkili olmuştur.

Coğrafyanın insan üzerindeki etkisinin Dede Korkut'taki yansımaya bir örnek verelim: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan için, "*Kazanun kara kıyma gözleri*" (Ergin, 1964: 17) demiştir. Muharrem Ergin, bu ifadeyi günümüz Türkçesine "*Kazanun kara süzme gözleri*" (1971: 34) olarak çevirmiş, *kıyma* sözcüğünü ise, "*süzgün, çekik, yarı kapalı, kıyılmış göz*" (1964: 17) olarak açıklamıştır. Mustafa Necati Sepetçioğlu, bu ifadeyi günümüz Türkçesine "*Kazanun kara çekik gözleri*" (1998: 55) olarak çevirmiştir. Yani "*kıyma göz*", *çekik gözlü* anlamındadır. Dede Korkut'ta "*kara kıyma göz*" ifadesi birçok boyda Oğuzlardan bahsederken geçmektedir. Buradan anlaşıldığına göre Dede Korkut'taki Oğuzlar, *çekik gözlülüdür*. Büyük olasılıkla buradaki Oğuzların *çekik gözlü* olma durumu, *badem gözlüye* yakındır. Bilindiği gibi *Orta Asya'nın/Avrasya'nın batısına/güneyine doğru gidildikçe badem gözlülük, doğusuna doğru gidildikçe çekik gözlülük artmaktadır*. Gerek Batı Göktürkleri-Türgişlerin devleti, gerekse Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti coğrafi olarak geniş bir alanı kaplıyordu. Bu nedenle büyük olasılıkla, halkın çekik gözlülüğü, coğrafi konumundan dolayı boydan boya değişiyordu ve doğudaki boylarda daha fazla, batıdaki boylarda daha azdı. Maveraünnehir, Hazar bölgesine yaklaştıkça badem gözlülük artarken, Moğolistan, Çin bölgesine yaklaştıkça çekik gözlülük artıyordu. Yani coğrafyanın insan üzerindeki etkisinin Dede Korkut'taki bir yansıması olarak, Oğuzların görünümü de destanın alt coğrafyasının *Orta Asya* olduğunu göstermektedir.

Dede Korkut'ta birçok zaman ve bu zamana bağlı olarak birçok mekan söz konusudur: 1) En eski dönemlerden (Türk kültür çevreleri) beri anlatıla gelen efsanevi anlatılar (Deli Dumrul, Tepegöz boyları). 2) En eski tarihi dönemlerde (İskit/Saka, Hun, Kanglı, Usun) meydana gelen tarihi olayların destani yansımaları (Boğaç Han, Kan Turalı, Yigenek, Segrek, Uruz boyları). 3) Bu anlatıların ortaya çıktığı dönemden, bir ozan olarak Korkut'a ulaşana kadar geçirdiği sözlü tarih-destan-hikaye-efsane devri ve çok sayıda işleme maruz kalması. 4) Göktürk-Türgiş döneminde meydana gelen tarihi olayların sözlü tarih olarak yansımaları (Bamsı Beyrek, Emren boyları). 5) Geçmişten gelen bu anlatıların ve tarihi olayların (Bayındır Han ve Salur Kazan etrafında gelişen boylar), Korkut zamanında (Göktürk-Türgiş), Korkut'un dil ve üslubundan geçmesi süreci. 6) Bütün bu anlatıların, Korkut'un dil ve üslubu ile yaygınlaşma süreci (Dede Korkut Oğuznameleri'nin bu adla anılarak Korkut'un adı etrafında daireleşmesi süreci; Oğuz-Kıpçak). 7) Korkut Ekolü'nden gelen ozanların bu anlatıları dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarımı ve bu aktarım sürecinde yeni işlemlere maruz kalmaları (Oğuz-Selçuklu-Akkoyunlu-Karakoyunlu). 8) Başka tarihi dönemlerde ve mekanlarda oluşmuş hikaye, konu, motif vb. birçok unsurun Dede Korkut Oğuznameleri'ne dahil olması (Dede Korkut'taki bazı yabancı motifler vb.; Akkoyunlu-Karakoyunlu-Osmanlı). 9) Korkut adı etrafında şekillenen bütün bu anlatıların derlenerek, bir yazar tarafından *Dede Korkut Kitabı* olarak yazıya geçirilmesi (Osmanlı). 10) Dede Korkut'un günümüz varyantları ve zamanı-mekanı (Günümüz Türk Dünyası) (Eyüboğlu, 2019: 107-108).

Dede Korkut Destanları, gerçekte *Orta Asya'da/geniş Avrasya coğrafyasında* ortaya çıkmasına karşın, Oğuzlar'ın *Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına* göçleriyle birlikte, eski yurttaki yer adlarının yeni yurttaki yerlere de verilmesinin ve benzer tarihi olayların da etkisiyle, tarihi süreç içerisinde mahallileşmiştir. Dede Korkut'ta, *Doğu Anadolu* ve *Azerbaycan'daki Trabzon, Bayburt, Berde, Gence* gibi bazı yer adlarının geçmesine karşın,

bölgedeki en büyük kentler arasında yer alan *Erzurum, Kars, Van, Tiflis, Erivan, Tebriz* gibi, tarihte önemli roller oynamış, bölgenin en büyük nüfuslarına sahip yerlerin adlarının geçmemesi, eserde geçen yer adlarının tarihi süreç içerisinde benzer yer adları nedeniyle değişime uğradığını göstermektedir. *Anadolu-Azerbaycan* varyantı olan *Dede Korkut Kitabı*'nda üst coğrafyada *Anadolu-Azerbaycan* etkileri görülürken, *Orta Asya*'dan derlenen Türkmenistan varyantında ve *Kazakistan*'daki *Korkut* efsanelerinde, *Orta Asya*'nın birçok yerinden derlenen Dede Korkut'un destan/hikaye/efsane varyantlarında (Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Basat-Tepegöz, Emren vb.) üst coğrafyada da yine *Orta Asya* vardır. Bu durum, destanların *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında sonradan mahallileştiğini göstermektedir.

2. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Coğrafyası

Dede Korkut Kitabı'ndaki dördüncü boy Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'dur. Bu bölümde Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un coğrafyasını inceleyeceğiz:

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un konusu, bir oğulun tutsak düşmesi ve babası tarafından kurtarılmasıdır. Genç ve tecrübesiz bir oğulun babasından alplığı, bahadırlığı, savaşmayı öğrenmek istemesi, bu amaçla çıkılan av sırasında düşmana tutsak düşmesi ve babası, anası, Oğuz beyleri tarafından kurtarılmasını anlatmaktadır. Destanda baba-oğul, karı-koca arasında geçen diyaloglar, soylamalar tarihin derinliklerinden gelen baba-oğul, karı-koca sevgisini yansıtmaktadır. Destanda tutsak düşen oğul üzerine ananın söylediği soylamalar, ananın oğlunu bulmak için peşinden gitmesi, karı-koca arasında geçen soylamalar, açık bir şekilde Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nu anımsatmaktadır. Bu iki destanın tarihi en alt tabakalarında yakın bir ilişki vardır. İki destanda da soylamalar oldukça benzerdir, baba-oğul ilişkisi ön plandadır, ana-oğul ilişkisi benzerdir, ana mekan da bir dağın (*Kazılık* ve *Karadağ*) çevresidir. Büyük olasılıkla bu iki destan tarihin derinliklerinde aynı destandır ve en alt tabakaları aynıdır; farklı Türk boyları tarafından taşınmış, farklı tarihi süreçlerden ve coğrafyalardan etkilenerken farklı destanlar haline gelmişlerdir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Dede Korkut'ta çok kişinin adının geçtiği boylardan biridir. Destanın başkahramanı Salur Kazan'dır. Destanda önemli rolleri olan kişiler; Burla Hatun, Salur Kazan, Uruz'dur. Destanda birçok kişinin adı geçse de, sahnede önemli rolleri olan, diyalogları, soylamaları bulunan kişi sayısı nispeten azdır. Olaylar bir aile etrafında geçmektedir. Bu açıdan Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu ile oldukça benzer olup, kırk namertın yerini bu boyda casuslar, düşmanlar almıştır.

Ümral Kırman'ın yazdığına göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, doğaya ait mekanlar; kara yer, yeryüzü, kara dağlar, yeşil düzlük, güzel çimen, yüce dağlar, göğsü güzel koca dağlar, karşı yatan kara dağlar, taşkın akan koşan su, kanlı su, kara kanlı su, akıp giden arı su'dur. Kültüre ait mekanlar; otağ, alaca gölgelik, *Kan Akbaza* ili, kafir hudut boyu, ok attığı yerler, kılıç çalıp baş kestiği yerler, *Cığızlar*, *Ağlağan*, *Gökçe Dağ*, çadır, *Açık Tatyhan Kalesi*, *Ak Saka Kalesi*, Ak meydan, Arafat, Asılan kayalar, *Talı Saz*, ak otağlar, gelin odası, o yer (düşman ile karşılaşılan yer), Kanlı *Kara Derbent*, kapı eşiği, Kara domuz damı (düşman kalesi anlamında), *Oğuz ili*, ev, kale, ülke, *Kara Dere Ağzı*, *Demir Kapı Derbendi*, *Parasarin Bayburt Hisarı*, *Akça Kale Sürmeli*, kırk otağ, fani dünya, ölümlü dünyadır (2004: 137).

Aysuda Şahin'e göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da çevresel mekanlar; *Kan akbaza*, *Açık Tatyhan Kalesi*, *Ak Saka Kalesi*, *Talı Sazı* gibi kişilerin

hafızalarında fazla yer edinmeyen fiziki mekanlardır. Bu çevresel mekanlar metinde sadece coğrafi bir yer adı olmaktan öteye geçemeyip, kişiler bu mekanlar ile ruhsal anlamda herhangi bir bağ kurmazlar. Adı geçen bu mekanların derinliği yoktur. Okuyucular bu yerlerden Oğuzların yaşadıkları coğrafya hakkında bilgi sahibi olmaktadırlar. Algısal mekanlar algısal olarak anlam derinliğine sahip olan mekanlardır. Boyda algısal mekanlar; *Kazan Bey'in obası, Cığızlar, Ağlağan, Gökçe Dağ, Kanlı Kar Derbent, Akça Kale Sürmeli*'dir. Bu mekanlar bireyin psikolojik durumuna göre anlam kazanan, kişinin ontolojik olarak ilişki içinde olduğu yerlerdir. Boyda kapalı-dar ve yutucu mekanlar; *Cığızlar, Ağlağan, Gökçe Dağ, Kanlı Kar Derbent*'tir. Anlatı kişilerine huzur, mutluluk ve güven veren mekanlar açık-geniş mekanlardır. Bu ortamlarda kişiler kendilerini huzurlu ve güvende hissetmektedirler. Boyda açık-geniş mekanlar; *Kazan Bey'in obası, Akça Kale Sürmeli*'dir (2017: 129-131).

Veysel Şahin'in çalışmasında dediğine göre, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*'da, çevresel mekanlar; *Kan Akbaza, Açık Tatyan Kalesi, Ak Saka Kalesi, Tali Sazı* gibi kişilerin hafızalarında fazla yer edinmeyen fiziki mekanlardır. Algısal mekanlar; *Kazan Bey'in obası, Cığızlar, Ağlağan, Gökçe Dağ, Kanlı Kar Derbent, Akça Kale Sürmeli*'dir. Kapalı-dar ve yutucu mekanlar; *Cığızlar, Ağlağan, Gökçe Dağ, Kanlı Kar Derbent*'tir. Açık-geniş mekanlar; *Kazan Bey'in obası, Akça Kale Sürmeli*'dir (2017: 5-33).

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka oldukça kalın olup şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) Göktürk-Türgiş Tabakası, 2) Oğuz Tabakası. Üst Tabaka oldukça incedir (Eyüboğlu, 2022c: 99). *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*'un coğrafyası bu tabakalardan izler taşımaktadır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un coğrafyasını 1) Alt Coğrafya, 2) Üst Coğrafya başlıkları altında inceleyeceğiz.

2. 1. Alt Coğrafya

Haluk Köroğlu'na göre, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*, *Sir Derya* bölgesinde doğmuştur (Konıratbayev, 2000: 173).

Ahmet Bican Ercilasun, *Salur Kazan*'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak belirtmiştir (2000: 158; 2002: 33; 2004: 126). Ahmet Bican Ercilasun'un bu görüşüne katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). *Dede Korkut*'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı *Salur Kazan/Kazan* tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. *Salur Kazan/Kazan* tipinin önemli bir tarihi tabakasının *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu söylemiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). *Dede Korkut*'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici olan *Bayındır Han* tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. *Bayındır Han* tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı *Bilge Kağan* (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300). *Dede Korkut*'un önemli bir tarihi ve coğrafi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakası ve alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle *Dede Korkut*'taki *Aladağ, Karadağ, Karaçuk,*

Kazılık Dağı, Türkistan, Amut Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır (Eyüboğlu, 2023d: 14).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Salur Kazan'ın oğlu Uruz tutsak düşmüştür. Tarihi kaynaklarda Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in oğlunun tutsak düşmesi ile ilgili iki farklı olay söz konusudur (Eyüboğlu, 2022c: 104).

1) Taberi'nin *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk* adlı eserine göre, 729-730 yılında, Emeviler'in *Horasan* valisi Cüneyd b. Abdurrahman, 7 bin kişilik bir orduyla Türkler üzerine yürümüş, *Beykend*'e iki fersah uzaklıkta Türk atlıları ile karşılaşmış ve onları yenmişti. Yapılan savaş çok çetin geçmişti, neredeyse Cüneyd'in ordusu yok oluyordu. Bu savaş sırasında Şaş hükümdarı ve Türk Hakanının kardeşinin oğlu tutsak alınmıştı. Cüneyd, bu kişiyi Emevi hükümdarına göndermişti (Dadan, 2006: 74). Belazuri'nin *Fütûhu'l- Büldân* adlı eserine göre, 730 yılında, Emevilerden Cüneyd b. Abdurrahman el-Murri, Türklerle karşılaşmış ve onlara karşı keşif güçleri göndermiş, onlar da sarhoş bir şekilde avlanmakta olan Hakan'ın oğlunu yakalamışlardı. Tutsak olan Hakan'ın oğlunu Cüneyd'e götürmüşler, o da Hişam'a göndermişti. Bu kişi, Belazuri'de Hakan'ın oğlu, Taberi'de ise Hakan'ın kardeşinin oğlu olarak geçmektedir (Dadan, 2006: 89-90). Burada Türk Hakanı ifadesi ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) kastedilmiştir. Su-lu Kağan'ın oğlunun/yeğeninin tutsak alınması olayı, Dede Korkut'taki Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un tutsak düşmesi olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 435).

Taberi'nin *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mulûk* adlı eserinden bu olayın *Beykend*'e iki fersah uzaklıkta gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Taberi'ye göre *Beykent*, *Buhara*'daki kentler içerisinde *Amu Derya*'ya en yakın konumda bulunan kentti ve tüccar kenti olarak biliniyordu (Dadan, 2006: 45-47). Vasiliy Vladimiroviç Barthold'a göre, *Beykent*, *Buhara*'nın tüccarlar kentiydi (1990: 196). Belazuri'nin *Fütûhu'l- Büldân* adlı eserinden bu olayın bir av sırasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır ki, av hayvanlarının bulunduğu yeşillik/ormanlık bir bölge olabilir. Dede Korkut'ta Oğuzlar ava çıkarlar. Buradaki coğrafya *Orta Asya*'dır, *Batı Türkistan*'dır. *Beykent*, *Buhara* bölgesinde, *Amu Derya* yakınlarında bir kentti. Dede Korkut'ta *Amu Derya*, *Amut Suyu* olarak geçmektedir. Salur Kazan için "*Amut suyunun aslanı*" denilmektedir.

2) Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, aslında Uruz'un oldukça genç ve tecrübesiz olduğuna, bundan dolayı da, Kazan Bey öldükten sonra, kendisine tahtın bırakılmayacağına vurgu yapılmıştır. Boyda, Salur Kazan, sağına ve soluna bakıp gülmüş, karşısında oğlu Uruz'a bakıp ise ağlamıştı ki, bunun nedenini soran oğlu Uruz'a şöyle demiştir: "... *On altı yaşladun. / Bir gün ola düşem ölem, sen kalasın, / Yay çekmediün, oh atmadun, baş kesmediün, kan dökmediün, / Kalın Oğuz içinde cüldi almadun. / Yarınki gün zeman dönüb ben ölüp sen kalıcak / Tacum tahtum sana vermeyeler deyü / Sonumı andum agladum, ogul*" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 97). Bu durum tarihi gerçeklerle de örtüşmektedir. Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan öldükten sonra, yerine tahta geçen oğlu bir yıl sonra tahttan indirilerek tutsak edilmişti (Eyüboğlu, 2022c: 104). Çin kaynağı *T'ang-şu*'ya göre, Mo-ho (Baga) Tarkan ile Tu-mo-çi'nin Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'i öldürmesinden bir süre sonra, Tu-mo-çi, Baga Tarkan'a karşı cephe alarak, Su-lu Kağan'ın oğlu T'u-ho-sien ku ço'yu kağan ilan ederek *Sui-şe* (Tokmak) kentine yerleştirmişti. Mo-ho (Baga) Tarkan ve Kai Kia-yün, yanlarında *Şe* (Taşkent) hakimi Mo-ho-tu tu-tun (Bagatur Tudun) ve *Şi* (Keş) hakimi Se-kin-t'i'yi de getirip, hep birlikte Su-lu Kağan'ın oğluna saldırmışlar, onu *Sui-şe* (Tokmak) Vadisi'nde bozguna uğratmışlardı. T'u-ho-sien, sancaklarını atıp kaçmış ve kardeşi *şe-hu* (yabgu) Tun-a-po ile birlikte tutsak edilmişti. Çin

kaynağı *Tse-çi t'ung kien*'e göre, 739 yılının sekizinci ayında, T'u-ho-sien, Ho-lo dağlarında tutsak edilmişti (Chavannes, 2013: 121-123). Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in oğlu T'u-ho-sien ku ço'nun tutsak edilmesi olayı Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'a yansımış olabilir (Eyüboğlu, 2022c: 105).

Çin kaynağı *T'ang-şu*'dan bu olayın *Sui-şe* (Tokmak) Vadisi'nde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ahmet Taşağıl'a göre, Bugünkü *Kırgızistan*'ın başkenti *Bişkek*'in 65 km doğusundaki *Tokmak*'ta ünlü Burana ve etrafında üç ayrı kent kalıntısı yan yana bulunmaktadır. Çin kaynaklarında burası *Suey-ye* diye geçerken, Batı kaynaklarında ise *Suyab* diye bilinmektedir. Daha sonraki dönemde Karahanlı Devleti'nin ilk başkenti *Balasagun* da bu bölgedeydi. *Suyab*, bugünkü *Kırgızistan*'ın *Tokmak* kentinin 8 km güneybatısında yer alan önemli tarihi bir kenttir ve bugün hemen yanibaşında bulunan *Ak-Beşim* köyünün adı ile de anılmaktadır. *Suyab* kenti, *Shu* (Şu, Çu) veya *Ordu* (Orda) adı ile de bilinmektedir. 7. yüzyılda *Suyab*, Batı Gök-Türklerinin siyasi merkeziydi, daha sonra Türgiş Devleti'nin başkenti olmuştur (2017: 214-216). Buradaki coğrafya *Orta Asya*'dadır, *Batı Türkistan*'dır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un "*Orazın Kola Tüşmeki*" adlı Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden daha önceye, henüz *Orta Asya*'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir (Eyüboğlu, 2022c: 110).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, motifleri, varyantları ve ilişkili anlatılar geniş bir coğrafyada görülmektedir. Bu durum destanın köklü tarihinin ve geniş coğrafyasının bir yansımasıdır:

Salur Kazan destanı, varyantları az olmakla birlikte, günümüzde Anadolu'da anlatılmaya devam etmektedir (Gülensoy, 2004: 82). Salur Kazan, Dede Korkut Hikâyeleri dışında, gerek Oğuz, gerekse de Kıpçak sahası Türk destanlarında, rivayetlerinde adı çok geçen bir Oğuz alpıdır. Türkmen boyları tarafından ata olarak sayılan Salur Kazan; Tatar, Karakalpak, Kazak gibi Kıpçak Türk sahası destanlarında ise bir başka yönden ele alınmıştır (Duymaz, 1997: 11-13). Dede Korkut Hikayeleri'nin başkahramanı Salur Kazan ile ilgili anlatılar bin yılı aşkın bir süreyi aşarak günümüze ulaşmıştır ve bugün de Türk Dünyası'nın birçok yerinde anlatılmaya devam etmektedir (Eyüboğlu, 2022: 138).

Türkmen varyantındaki Salur Gazan, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Salur Kazan'dır. Salur Kazan, Türkmen varyantında *Gazan*, *Gazan Baba*, *Gazan Beğ*, *Han Gazan*, *Salar Baba*, *Salır*, *Salır Gazan*, *Salır Han* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında adı 5 boyda geçer: Bamsım Birek, Imra, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığ-İI. Türkmen varyantında adı rivayetlerde de geçer (Erdem, 1998: 797-803). Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet de vardır. Bu rivayetlerin adları şunlardır: *Salar Gazan Baba*, *Salır Gazan Hakında (Rövayat)*, *Salır Gazan Hakında*, *Salır Gazanın Öldürülmeği*, *Ersarının Döreyişi*, *Salır Gazanın Öldürilişi*, *Sarının Döreyişi Hakındaki Rövayat*, *Sarığın Döreyişinin Yene Bir Varyantı*, *Sarığın Döreyişinin Üçüncü Varyantı*, *Salır Gazanın Öylenişi*, *Salır Gazanın İtemceği Öldürüşü*, *Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi*, *Ersarının Döreyişinin Üçüncü Bir Varyantı*, *Salır Gazanın Ölüşi*, *Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürilişi* (Erdem, 1998: 528-555).

Dede Korkut Oğuznameleri'nin, *Orta Asya* bağı olmaksızın sadece *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında oluştuğunu ileri süren görüşler, her şeyden önce genel Türk tarihine, bu konudaki tarihi-arkeolojik-destani bilgi ve malzemelere aykırı olup bilimsel hiçbir dayanağı yoktur. Bu görüşler aslında Dede Korkut Oğuznameleri'nin üst coğrafyasında

meydana gelen değişmelerin ve mahallileşmenin bir yanılması olup Dede Korkut'la ilgili birçok gerçeği de açıklamaktan uzaktır (Eyüboğlu, 2023d: 17).

Türk tarihi hakkında bilgi veren tarihi-arkeolojik-destani-efsanevi, neredeyse tüm kaynaklara göre, başta İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Usunlar olmak üzere, Gök-Türkler, Türkişler, Uygurlar, Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar ve Selçukluların, Osmanlıların, Akkoyunluların, Karakoyunluların ataları *Orta Asya*'da yaşamıştır; her ne kadar Dede Korkut Oğuznameleri'nin tarihi bir varyantı olan *Dede Korkut Kitabı*, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında yazıya geçirilmiş olsa da, Dede Korkut Oğuznameleri'nin diğer birçok tarihi varyantı veya Dede Korkut hakkında bilgi veren tarihi kaynaklar, *Camii't-Tevarih*, *Tarih-i Abira Ulusu* (Dört Ulus Tarihi), *Nesaimü'l-mahabbe*, *Tarih-i Salır Baba*, *Şecere-i Terakime*, *Tuhfetü's-sürür*, *Yusuf-Ahmet Destanı*, *Dana Ata Oğuznamesi*, *Şeceretü't-Türkmaniye*, *Kazan Oğuznamesi*, *Sarik Halkının Tarihi*, *Musavver Türkistan Tarihi* ve *Seyahatnamesi* gibi eserler, ya *Orta Asya*'da yazılmıştır, ya da *Orta Asya* ile ilgilidir; *Dede Korkut Kitabı*'ndaki birçok tarihi yer adı, *Oğuz Eli*, *Türkistan*, *Amut Suyu*, *Karaçuk*, *Aladağ*, *Karadağ*, *Demirkapı*, *Gökçe Deniz* vb. yerler ile Türkmen varyantındaki boyların ve Kazaklardaki *Korkut* efsanelerindeki yer adlarının hemen hemen tamamına yakını *Orta Asya*'dadır; bugün *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında yaşayan Dede Korkut varyantları oldukça az iken, *Orta Asya*'da, Türkmenlerde, Dede Korkut Oğuznameleri'nin tamamı, daha fazlası, yeni tespit edilmiş hikâyeler, rivayetler yaşamaya devam etmektedir; Dede Korkut Oğuznameleri'nin, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında yaşayan az sayıdaki varyantı, oldukça hikâyeleşmiş, masallaşmış bir şekilde yaşamaya devam ederken, *Orta Asya*'da, Türkmenlerde destani hikâye formunu neredeyse korumakta, Kazaklarda, *Alpamiş* örneğinde olduğu gibi, destan formunda da yaşamaya devam etmektedir; Korkut'un/Dede Korkut'un/Korkut Ata'nın kendi şahsına ait bir anlatı, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında hemen hemen görülmezken, Türkmenlerde Korkut Ata'nın şahsına özel bir boy/hikâye dahi bulunmakta, Kazaklar ve Başkurtlar arasında, *Korkut* efsaneleri oldukça yaygın bir şekilde anlatılmaktadır. Kazaklar ve Başkurtlar arasında çok sayıda kişi kendi soyunu Korkut Ata'ya bağlayan şecerelere sahiptir; *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında, Dede Korkut'un kıl kopuzu ve ondan kalan musiki neredeyse görülmezken, *Orta Asya*'da, Kazaklarda, Korkut'un kopuzu (kobız) ve küyleri (ezgileri, müziği) çok canlı bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Bütün bu tarihi gerçekler, Dede Korkut Oğuznameleri'nin *Orta Asya*'da ortaya çıktığını açık bir şekilde ortaya koymakta, kanıtlamaktadır (Eyüboğlu, 2023d: 17-18).

Türkler, binlerce yıllık tarihleri boyunca birkaç medeniyet dairesi değiştirmiştir. En eski devirlerden itibaren Türkler ve ataları; avcı-toplayıcı, bozkır kültürü, yerleşik yaşam gibi farklı hayat tarzlarına sahip olmuşlardır. Türklerin ve atalarının tarihi süreç içerisinde tecrübe ettikleri bu medeniyet daireleri sözlü kültür ürünlerine ve Dede Korkut'a yansımıştır:

En eski devirlerde Türklerin ataları *Orta Asya*'nın/*Avrasya*'nın kuzey bölgelerinde, *Güney Sibirya*'da/*Orta Asya*'nın kuzeyinde yaşıyorlardı; avcılık-toplayıcılıkla geçiniyorlardı; mağaralarda, küçük köylerde, ormanlarda vb. yaşıyorlardı; nüfus azdı; küçük gruplar halinde yaşıyorlardı; aralarında mücadele azdı; yaşamlarında geyik ve bazı av hayvanları önemli bir yere sahipti; devlet kurumu henüz gelişmemiştir. Bu nedenle bu dönemde ortaya çıkan anlatılarda; kahraman avcı (Mergen) tipindedir ve genellikle tek başınadır veya çevresinde az sayıda kişi vardır; kahraman olağanüstü varlıklarla mücadele halindedir; doğa tasvirleri yoğundur; efsanevi-mitolojik özellikler çoktur; tarihilik azdır. Günümüzde *Güney Sibirya* bölgesinde yaşayan Türk topluluklarının anlatılarında genellikle bu özellikler görülmektedir. Tarih-coğrafya, insanı ve yaşam tarzını etkilemiş, bu durum anlatılara da yansımıştır. Dede Korkut'ta; Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu ve Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy bu

dönemde ortaya çıkmıştır. Deli Dumrul da Basat da mücadelelerinde tek başına olan kahramanlardır; yanlarında kırk yiğit vb. yoktur; olağanüstü varlıklarla mücadele ederler; anlatılarında tarihilik az, efsanevi-mitolojik özellikler çoktur. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un en alt tabakaları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu anlatılar başlangıçta büyük oranda efsanevi-mitolojik özellikler taşıyorlardı.

Sonraki dönemde Türkler *Orta Asya'nın/Avrasya'nın* kuzey bölgelerinden, *Güney Sibirya'dan/Orta Asya'nın* kuzey bölgelerinden *Orta Asya'nın* güney bölgelerine, *Doğu Avrupa'ya* doğru yayılmışlardı; hayvanları evcilleştirmişlerdi, hayvancılıkla geçiniyorlardı; çadır evlerinde, obalarda, bozkırlarda yaşıyorlardı; nüfus artmıştı; büyük gruplar, boylar/kabileler halinde yaşıyorlardı; aralarında mücadele artmıştı; yaşamlarında at ve koyun gibi hayvanlar önemli bir yere sahipti; devlet kurumu gelişmişti. Bu nedenle bu dönemde ortaya çıkan anlatılarda; kahraman alp (Alpamış) tipindedir ve genellikle çevresinde birileri, kırk yiğit vb. vardır; kahraman başka insanlarla mücadele halindedir; doğa tasvirleri yeri geldikçedir; efsanevi-mitolojik özellikler azdır; tarihilik çoktur. Günümüzde *Orta Asya, Doğu Avrupa* bölgelerinde yaşayan Türk topluluklarının anlatılarında genellikle bu özellikler görülmektedir. Tarih-coğrafya, insanı ve yaşam tarzını etkilemiş, bu durum anlatılara da yansımıştır. Dede Korkut'ta; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy bu dönemde ortaya çıkmıştır. Daha önceki avcı-toplayıcı dönemde ortaya çıkan anlatılar ve Dede Korkut Boyları tarihileşme sürecine girerek, sonraki dönemlerden tarihi-coğrafi unsurlar kazanarak gelişimine devam etmiştir.

Sonraki dönemde Türkler yavaş yavaş yerleşik yaşama geçmiş, yazı (kitap vb.) yaygınlaşmış, sözlü kültür ürünleri yazıya geçirilmişlerdir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Dede Korkut'ta çok yer adının geçtiği boylardan biridir. Destanda birçok yer adı geçse de, destana konu olan olaylar çoğunlukla bir iki bölgede geçmektedir. Destandaki yer adlarının çoğu anlatıya sonradan dahil olmuş yer adlarıdır. Boyun coğrafyası kısmen belirgindir. Destanda Uruz'un babasına söylediği soylamada *Kan Apkaza*'dan ismen bahsedilmektedir. Kazan'ın beylere söylediği sözlerde düşman sınırı olarak *Cızığlar, Ağlağan, Gökçe Dağ*'dan ismen bahsedilmektedir. Buralar destanın üst coğrafyasında *Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya* bölgesinde olmalıdır. Destanı anlatan ozan bildiği yerlerden birkaçının adını sayarak destana bir coğrafya ve gerçekçi bir hava katmak istemiştir. Bu yerlerin anlatıda önemli bir rolü, işlevi yoktur.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki önemli yerlerden biri *Karadağlar*'dır. Destanın çoğu *Karadağ* çevresinde geçmektedir. *Karadağlar*'ın destandaki konumu Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki *Kazılık Dağı*'nın oradaki önemli konumuna benzemektedir. Salur Kazan, oğlu Uruz ve Oğuz beyleriyle birlikte *Karadağ*'a ava çıkmıştır. Burası anlatıda bir mekan olarak yer almış, tasviri yapılmış, destanda birçok yerde ondan bahsedilmiştir. *Karadağlar* günümüzde *Kazakistan*'da *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağlar* (Karatav/Karatau)'dır. Destanda Burla Hatun'un iki soylamasında *karşı yatan Karadağ*, Uruz'un bir soylamasında *karşı yatan Karadağlar*, Salur Kazan'ın bir soylamasında *karşı yatan Karadağ*, Salur Kazan'ın başka bir soylamasında yaylak olarak *karşı yatan Karadağlar* ifadesi geçmektedir. *Karşı yatan* ifadesi *Karadağlar*'ın adına ayrı bir gerçeklik katmaktadır. Kalıp bir söz olmakla birlikte, diğer boylardaki gibi, obalarının *Karadağlar* bölgesinde olduğu görülmektedir. Destandaki birkaç kahramanın soylamasında geçmesi buranın halkın

ortak hafızasındaki güçlü bir yansımasıdır. Destanın sonunda Dede Korkut'un alkışında yerli *Karadağ* ifadesi de geçmektedir. Böylece coğrafi konum, Oğuzların *Karadağlar*'ın karşısında *Sir Derya* kıyılarında veya bozkırda bulunup, karşı yatan *Karadağlar*'da yayladıkları veya *Karadağlar*'a ava çıktıklarıyla da örtüşmektedir.

Türkmen Sahra/Günbed yazmasındaki bir soylamada, “gögsi güzel kara dagdan ılgar olsa” (gögsü güzel kara dağdan doludizgin atlar koşsa) demektedir (Ekici, 2019: 61, 170). *Kazakistan*'da anlatılan bir efsaneye göre Korkut, *Sir Derya*'nın yakınlarında bulunan *Karataş*'da (Karadağ) dünyaya gelmiştir. Halk bu dağa *Karaşık* (Karaçuk) ve *Karaspan* (Kara gökyüzü) da demektedir (Margulan, 1965: 187'den aktaran İbrayev, 2000b: 228). 11. yüzyılın Türk yazarı Kaşgarlı Mahmud, *Karacuk*'un Oğuz yurdu olduğunu söyleyerek haritasında göstermiştir (Sümer, 1959: 408-409). Hetum, Selçukluların *Karaçık* (Karıçık) ve *Sıgnak* çevresinden çıktıklarını belirtmiştir. Hetum'un eserinde geçen *Karaçık*, *Sir-Derya* civarındaki *Karataş* (Karadağ)'ın adıydı (Agacanov, 2015: 257-258). *Karacuk*, *Türkistan*'daki bir dağdır. *Kara Tav/Karacuk*, *Tanrı Dağları*'nın kolları üzerindedir (Gökyay, 1973: 335-336). Kırgızların milli destanı olan *Manas Destanı*'ndaki *Manas*'ın yaşamı esas olarak *Talas* nehrinin kaynaklarını oluşturan *Talas Ala Dağları*'nda geçmişti. Batıda Oğuzların yurdu *Karaçuk Dağı* ve doğuda da *Alma Ata*'ya kadar uzanan *Çu* vadisi ve *Isıg Göl*, onun at oynattığı yerler olmuştu. Belki de bir han olarak *Manas*'ın batıdaki sınırı *Karaçuk Dağı*'na kadar uzanıyordu (Ögel, 1993: 496-498).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da Oğuzlar avdayken, *Tatyan Kalesi*'nden, *Aksaka Kalesi*'nden casuslar onları görüp düşmana bildirmişlerdir. Bu iki yer adının da olaylarda bir rolü yoktur. Dede Korkut'un çeşitli boylarında kimi zaman geçen ikili yer adlarına benzemektedirler (Berde-Gence, Hemid-Merdin, Mekke-Medine). Destanın üst coğrafyasında *Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya* bölgesinde olmalıydılar. Ancak *Aksaka* adında bulunan *Saka* sözcüğü belki de destanın en alt coğrafyasında *Orta Asya*'ya işaret ediyor olabilir. *Burla Hatun*'un soylamasında geçen *Talı Saz* ise en alt coğrafyasında belki de *Bamsı Beyrek* boyundaki *Tana Sazi*'yle ilgili olabilir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki önemli yerlerden biri *Demirkapı/Derbent*'tir. Düşmanın göçebe olduğu anlaşılmaktadır, çünkü *kapılı kara Dervent*'te konmuşlardı, tutsak Uruz'a da kara çoban keçesi giydirmişlerdi ki, hayvancılıkla uğraştıkları da anlaşılmaktadır. *Kapılı Kara Derbent*, yani *Demirkapı*, *Orta Asya*'da, tarihi *Demirkapı* bölgesidir. Günümüzde *Özbekistan*'ın en güneyinde, *Tirmiz* kenti yakınlarında, *Tacikistan-Afganistan* sınır bölgesinde yer almaktadır. Tarihi kaynaklara göre gerçekten de buradaki geçite büyük demir kapılar takmışlardı. Destanda kapılı olduğunun ayrıca belirtilmesi bununla ilgili olmalıdır.

7. yüzyılda Çinli Budist rahip Hüan-dzanğ, Batı Göktürk topraklarını ve kağanını ziyaret etmişti. Hüan-dzanğ, Kağan'a *Suyab* kenti yakınlarında bir av sırasında rastlamış, sonrasında ünlü *Demirkapı*'ya gitmişti; *Suyab*'dan *Bin Pınar*'ı geçerek *Talas* kentine geçmiş, burada dinlenmiş, sonra çok sayıda kentten geçmiş, bugünkü *Kızilkum Çölü*'ne ve *Semerkant* üzerinden güney batıya inerek ünlü *Demirkapı*'ya varmıştı (Ligeti, 1986: 89). *Kül Tigin Yazıtı*'nda Bilge Kağan, Türklerin Çin'e bağlı yaşadığı zamanda Çin adına fetihler yaptıklarını anlatırken, “*kurişaru Temir Kapıgka teği süleyü birmiş*” (batıda *Demir Kapı*'ya kadar sefer edivermişler) demiştir (Kül Tigin Yazıtı, D 8; Tekin, 1998: 40-41). *Eski Türk Yazıtları*'nda sıkça geçen *Demir Kapı* (*Temir Kapıg*), *Belh-Semerkant* yolu üzerinde, 3 kilometre uzunluğunda, 15-20 metre genişlikte bir yerdir (Kafesoğlu, 2012: 100). *Tonyukuk Yazıtı*'nda geçen *Demir Kapı* olarak bilinen bölge, *Semerkant*'tan *Termez* yoluyla *Belh*'e

giden yolun yaklaşık olarak yarısında yer alan *Baysun* silsilesindeki *Buzgala Geçidi*'dir. Kaynaklara göre *Demir Kapı*, *Soğdıyana* ve *Tokharistan* arasındaki sınır noktalarındandı (Aydın, 2016: 68). Coğrafyacı İstahri (930-933) ve İbn Havkal (10. yy.), *Buhara*'dan *Belh* kentine giden yol üzerinde *Demir Kapı*'nın bulunduğunu söylemişlerdir (Buharalı, 2011: 28-29). Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de Etil Alp için "*Demir Kapı derbendini depüp, yıkan!*" denilmiştir (Ögel, 1994: 123). *Bahrü'l-Ensab*'a göre, Selman Farsi, Oğuzlar arasında Müslümanlığı yaymak için *Demürkapu*'ya gelmiş, Dede Korkud'u içlerinde şeyh dikmişti (Gökyay, 1973: CXIX).

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un sonundaki savaşta klişeler halinde Oğuz beylerinin nitelikleri sayılırken de *Karadere*, *Demirkapı Derbent*, *Bayburd Hisarı* gibi bazı yer adları geçmektedir. Savaşı kazanan ve oğlunu kurtaran Kazan'ın *Ağca Kala*, *Sürmeli*'ye otağını diktirdiğinden bahsedilir ki, bunlar destanı anlatan ozanın çevresinde bildiği yer adlarıdır. Büyük olasılıkla destanın üst coğrafyasında *Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya* bölgesindedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da Oğuzların *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağ* (Kazakistan) çevresinde yaşadıkları, bu dağda yayladıkları veya ava çıktıkları anlaşılmaktadır. Destanda *Demirkapı/Derbent* (Özbekistan'ın güneyi, Tacikistan-Afganistan sınırı) de önemli yerlerden biridir. Bu coğrafya Batı Göktürk-Türgiş coğrafyasıdır. Destanda adı genellikle tek bir kez geçen, ozan tarafından çeşitli yerlerde belirtilen yer adları ise destanın üst coğrafyasında *Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya* bölgesinde olmalıdır.

2. 2. Üst Coğrafya

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde dediğine göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da *Kan Abhaz*, *Oğuz Eli*'nin yakınındadır. Kazan Han "*Ok atıp*", "*kılıncı çaldığı*" yerleri oğlu Uruz'a göstermek için *Cızıglar*'a, *Ağılğan*'a, *Göğçe Dağ*'a çıkmıştır. Bu yerler ise Başlı açık *Tatyan Kalesi* ve *Ahıska Kalesi*'nin sınırına yakındır. Sonunda Kazan Han *Akçakale-Sürmeli*'de 40 otağ diktirmiştir. Dede Korkut'taki, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'larındaki olaylar kısmen *Azerbaycan* topraklarıyla ilgilidir (1990: 25-29).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, her iki bölümde; tarihi kimlikleri belirlenmiş olan destan kahramanlarının içerisinde bulunduğu *Oğuz-eli*, *Kazak Mahalı*, Uruz Bey'in tutsaklıktan kurtarılmasının konu edildiği tarihi olayların oluşum zamanı ise Sav-Tegin'in Gürcü Kralı ve müttefiklerine ikinci kez yenilmesi üzerine, Sultan Melikşah'ın bu kez Emir Ahmed'i büyük bir ordu ile *Gürcistan* Seferi'ne memur etmesi üzerine gerçekleşen Kol/Kuel Zaferi'nin de tarihi olan, 1080 yılına denk gelmektedir (2019: 106).

Dede Korkut Destanları'ndaki yer adlarından, adları *Orta Asya*'daki yer adlarına çok benzeyen *Garcistan-Gürcistan*, *Baybövirt-Bayburd*, *Demirkapı-Derbent* (Demirkapı) gibi yer adları kolaylıkla mahallileşmiş, ancak bazı yer adları mahallileşmeden destanlar yazıya geçirilmiştir, bu yüzden de destanlarda; *Doğu Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasındaki *Erzurum*, *Van*, *Tiflis*, *Erivan*, *Tebriz* gibi büyük yerleşim yerlerinin adları geçmez; *Kafkasya*'nın adı geçmez; bu bölgede yer alan Gürcü, Ermeni, *Ermenistan*, *Laz*, *Lazistan* gibi kavim ve yer adları geçmez. Bunlar destanların *Orta Asya*'da ortaya çıkmasının bir sonucudur, sadece adları birbirine benzer bazı yerlerde mahallileşme olmuştur (Eyüboğlu, 2023: 178).

Dede Korkut'ta *Anadolu, Azerbaycan* adları geçmez. Oysaki bu ülkelerin/bölgelerin adları *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya geçirildiği 15.-16. yüzyıllarda biliniyordu. Bu durum destanların alt coğrafyasının *Orta Asya*'da olmasının bir yansımasıdır.

3. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki Yer Adları

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki yer adları şunlardır: *Ağca-Kala, Ağlağan, Aksaka Kalası, Arafat, Bayburd Hisarı, Cızıklar, Demirkapı, Gökçe Dağ, Hemid, Kan Apkaza Eli, Karadağ, Karadeniz, Kara Dere, Kazılık Dağı, Merdin Kalası, Oğuz Eli/Oğuz, Sürmeli, Talı Saz, Tatyana Kalesi.*

Ağca-Kala: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Ağca-kala* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 332).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Doğu Anadolu*'da bu adı taşıyan yerlerden birisi *Arpaçay* ilçe merkezini *Kars* kentine bağlayan yol üzerinde ve *Arpaçay* ilçesi içinde bir köy olup *Kars*'ın kuzeyinde yer almaktadır. Bir diğeri ise *Kars*'ın güneyinde, *Aras Nehri* vadisinde, *Aras* ile *Arpaçayı* kavşağında, *Kağızman* ile *Tuzluca* arasında yer alan *Ağca-Kale*'dir. *Kağızman* ilçesinin köylerinden biridir. Dede Korkut'ta adı geçen *Ağca-Kale* burasıdır (Sümer, 1959: 397; Gökyay, 1973: XCV).

Yu. M. Nasibov'un belirttiğine göre, Orta Çağ tarihi kaynaklarının ve Dede Korkut metinlerinin karşılaştırmaları, tarihi kroniklerin *Akçakale / Gagi* kaleleri ve destandaki *Akçakale*'nin aynı kale olduğunu göstermektedir (2008: 153).

Ağca-Kale veya *Akçakale* adı birçok yerde görülebilecek türde bir yer adıdır.

Ağlağan: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Ağlağan* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 332).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre bu yer; 41. enlem ve 44. boylam daireleri kavşağında, 2998 metre yüksekliğindeki dağın adıdır. Bugünkü adlarıyla *Akbaba-Loru-Penbek* (Kara-Kilise) gibi üç bölgenin sınırını ayıran bu dağ, Borçalı ve Kazak Türkmenlerinin yaylağıdır. Yazın bile başından duman eksilmeyen çok nemli, sisli ve sık sık yağmurlu olduğundan bu adı almıştır (Kırzioğlu, 1952: 61 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: 332).

Naile Asker'in bahsettiğine göre, bu yer, *Ağlağan Dağı, Cızıklar*'a çok yakın *Ağbaba* yaylasında *Boz Abdal Dağ* silsilesinin bir halkası olup adını yaz-kış dumanlı, sisli olmasından almıştır (2016: 201).

Aksaka Kalası: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Aksaka Kalası* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 332).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde yazdığına göre, bura *Ahıska*'dır. *Ahıska*, günümüzde *Gürcistan* sınırları içinde yer alır ve başlangıçta bir Gürcü kalesiydi. *Tiflis*'in 159 km batısında olup, *Kars*'tan 115 ve *Ardahan*'dan 60 km uzaklıktadır. *Türkiye* sınırına 12 km yakınlıktadır (1973: 332).

Naile Asker'in yazdığına göre, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da adı geçen kale (*Ahıska*) *Ağsaka* veya *Ağsıka*'dır. Hikayede bu kale, Kalın *Oğuz Eli* sınırlarından kenarda, Dış Oğuz topraklarına sonradan katılmış bir kaledir. Günümüzde *Gürcistan* sınırları içerisinde kalmış bu adı taşıyan bir kalenin kalıntıları yeniden restore edilerek açık turistik alan haline getirilmiştir (2016: 201).

Dede Korkut'ta geçen *Aksaka Kalası*, destanın tarihi en alt tabakasında İskit-Sakalar ile ilgili olabilir.

Arafat: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Arafat* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 333).

Orhan Şaik Gökyay'ın dile getirdiğine göre, *Arafat*, *Mekke*'nin doğusunda bulunan bir dağın adıdır. Küçük bir tepe olmasına karşın hac sırasında *Vakfe*'nin yapıldığı yer olduğundan büyük bir üne sahiptir. Rivayete göre, Cennetten kovulan Adem ile Havva, yıllarca ayrı kaldıktan sonra burada buluşmuş, İbrahim burada Cebrail ile görüşmüş, Hz. Muhammed hacılara buradan hitap etmiştir (1973: 333).

Bayburd Hisarı: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Barasarun Bayburd Hisarı*, *Bayburd Hisarı*, *Parasarun Bayburd Hisarı* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Baybövirt Kalası* olarak geçmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda adı 4 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy. Türkmen varyantında adı bir boyda, Bamsım Birek'de geçer (Gökyay, 1973: 334; Erdem, 1998: 808).

Bahaeddin Ögel'in eserinde yazdığına göre, Topkapı Sarayı *Oğuznamesi*'nde girişde yalnızca bir yerde *Bayburt* geçmektedir, bunun sonradan konulup konulmadığı açık değildir. *Dede Korkut Kitabı*'nda Beyrek için "*Parasarun Bayburt hisarından, parlayup, uçan*" denilirken, burada ise yalnızca "*Ban hisarından parlayup uçan*" denilmiştir. *Ban Hisarı*'nın yeri henüz bilinmemektedir (1995: 39-40).

Melek Erdem'in söylediğine göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Parasar'ın *Bayburt Hisarı*, Türkmenistan varyantında Bamsım Birek Boyu'ndaki Porsan Han'ın *Baybövirt Kalası*'dır (1998: 288).

Necati Demir'in belirttiğine göre, *Dede Korkut Kitabı*'nda *Bayburt Kalesi* kafirlerin elindeydi. Oğuz beyleri, *Bayburt Kalesi*'ne saldırmıştır. Düşmanlardan adı belirtilenler *Şökli Melik*, *Kara Tekür*, *Kara Arslan Melik*'tir. Oğuzlar sonunda Kale'yi ele geçirmiştir (2016: 431).

Turgay Kabak'ın dile getirdiğine göre, Bayburt'ta, Dede Korkut'un türbesi, *Bayburt Kalesi*, Bey Böyreğ'in mezarı ve Bey Böyreğ mağarası kolektif hafızanın mekansal yansımaları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bayburtlular bu mekanlar aracılığıyla Dede Korkut'u ve Bey Böyreğ'i somut bir şekilde Bayburt ile ilişkilendirerek onların çevresinde şekillenen bir kent kültürünü yaşatmaktadır. *Bayburt*, hem tarihi hem kültürel hem de mekansal hafızasında Dede Korkut'u yaşayan ve yaşatan bir kenttir (2019: 567-569).

Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd* adı aslında sadece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir. Diğer üç boyda *Bayburd*'un adı sadece Bamsı Beyrek'in tanımında, hep de aynı şekilde, "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" ifadesinde geçmektedir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Parasarun Bayburd Hisarı*; Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de *Ban Hisarı*; Türkmenistan varyantında Bamsım Birek Boyu'nda Porsan Han'ın *Baybövirt Kalası* olarak geçen bu yer adı destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır (Eyüboğlu, 2023: 178).

Cızığlar: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Cızığlar* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 334).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, Cızığlar, Ağlayan Dağı'nın güneybatısında ve *Arpaçayı* yukarılarını içerisine alan *Akbaba* nahiyesinin doğusunda, *Arpa Çayı*'nın solunda eski bir köy

ile bunun bulunduğu bölgedir. Bu yörede oturan Türkmenler buraya *Cızıklar* demektedir (Kırzıoğlu, 1952: 80'den aktaran Gökyay, 1973: 334).

Naile Asker'in kaydettiğine göre, *Cızıklar*, bugünkü *Ermenistan*'ın kuzeydoğusunda *Arpa Gölü*'nden başlayan *Arpa Çayı*'nın sol üst sahillerindeki *Ağbaba* illeri kapsamaktadır. Bölgede bu adda bir de köy varmış. *Ağbaba*'nın *Kızıl Koç* ilçesine bağlı olan *Cızıklar* köyü, 93 harbi zamanı Rusların kullandığı bir karargah olduğu için, yerli Türk nüfus buradan çıkarılıp yerine gelme Ermeniler yerleştirilmiş (2016: 201).

Demirkapı: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Demürkapu Dervendi*, *Demür Kapu Dervendi*, *Kapular Dervendi*, *Kapulu Kara Dervend*, *Pasinün Kara Dervend* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında ise *Karaderbent* olarak geçmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda adı 5 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu. Türkmen varyantında adı bir boyda, Bamsım Birek'de geçer (Gökyay, 1973: 334-336; Erdem, 1998: 810).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, destan, rivayet, tarihi kroniklerde Türk kahramanları *Hazar Denizi*'ni dolaşmaktadır. Dede Korkut'taki bazı kahramanlar da "*Demir kapuyu depüp yıkan*" şeklinde tanıtılmaktadır. Bunlar eski Türklerin *Hazar Denizi*'nin kuzeyinden geçerek *Kafkasya*'yı ele geçirmelerine ilişkin hatıralarla ilgilidir (1973: XXXIX).

Şamil Allahverdi Cemşidov'un eserinde dile getirdiğine göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki *Kara Derbend*, *Gürcistan* tarafındadır ve *Parasarun Bayburd Hisarı*'na yakındır (1990: 25).

Dede Korkut'taki *Demür Kapu*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'da ve *Avrasya*'dadır. Dede Korkut'ta iki ünlü *Demirkapı* geçmektedir. Birinci *Demirkapı*, *Orta Asya*'da *Amu Derya* yakınlarındaki *Demirkapı*'dır. *Özbekistan*'ın güneyinde, *Afganistan-Tacikistan* sınırlarının kesişiminde yer alır. İkinci *Demirkapı*, *Hazar Denizi*'nin batı kıyısında, *Kafkasya*'nın kuzeyindeki *Demirkapı*'dır. *Demirkapı* adını taşıyan daha birçok yer vardır. Türkler göç ettikleri yerlere *Demirkapı* adını da götürmüşlerdir (Eyüboğlu, 2023b: 113-114).

Gökçe Dağ: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Gökçe Dağ* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 334).

Mehmet Fahrettin Kırzıoğlu'na göre, *Cızıklar-Ağlayan*'dan sonra gelen *Ahıska* yolu üzerinde, *Çıldır Gölü*'nün doğusunda, günümüzde üzerinden devlet sınırı geçen ve yerlilerce *Gök-Dağ* denilen dağdır. *Gökçe-Göl*'ün kuzeydoğusunu çeviren dağlara da *Gökçe-Dağlar* ve yerlilerce *Gökçe-Mahalı* denilirse de, Kazan'ın oğlu ile giderken uğradığı ve sınıra yakın *Gökçe-Dağ Çıldır*'da olabilir (Kırzıoğlu, 1952: 103 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: 334-335).

Hemid: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Hemid* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Gökyay, 1973: 335).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde kaydettiğine göre, *Hemid*, *Türkiye*'nin güneydoğu bölgesinin en büyük kenti olan *Diyarbakır*'ın eski çağlardaki adı olup *Amid* veya *Kara-Amid* diye anılırdı (1973: 335).

Dede Korkut'ta *Hemid*, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, "*Hemid ilen Merdin kalasın depüp yıkan*" (Gökyay, 1973: 28) ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, "*Hemid ilen Merdin kalasın tepüp alan*" (Gökyay, 1973: 73) şeklinde, destanların sonundaki savaşta ortaya çıkan Kara Budak'ın nitelikleri sayılırken geçmektedir. Destanın üst

coğrafyasında yer alan bu iki yer adının *Anadolu* coğrafyasında olduğu görülmekte ve mahallileşme sonucu destanlara sonradan dahil olduğu anlaşılmaktadır. Bu yerler Karakoyunluların ve Akkoyunluların *Diyarbakır* ve *Mardin*'deki hatıralarını yansıtmaktadır.

Kan Apkaza Eli: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Kan Apkaza Eli* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da geçer (Gökyay, 1973: 335).

Orhan Şaik Gökyay'ın dile getirdiğine göre, *Apkaz İli*, *Kafkas Dağları*'nın ana zincirinden kıyıya uzanan ve kuzeyde *Gagri* ile güneyde *İgnur*'un denize döküldüğü yer arasındaki toprakları içine almaktadır (1973: LXXXV).

Karadağ: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Kara dağ*, *Kara dağlar* olarak geçmektedir. Adı 11 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 236). *Dede Korkut Kitabı*'nda ayrıca *Karacuk* adı geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu (Gökyay, 1973: 335).

Zeki Velidi Togan, günümüzde *Kazakistan*'da *Sir Derya*'ya paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağlarının Dede Korkut'taki karşı yatan *Kara dağ* ya da *Karacuk Dağ* olduğunu söylemiştir (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV).

Faruk Sümer'e göre, *Karacuk*, *Sir Derya* boylarındaki, bugün *Karatav* (Karadağ) adıyla anılan ünlü sıra dağlardır. 11. yüzyılın Türk yazarı Kaşgarlı Mahmud, *Karacuk*'un Oğuz yurdu olduğunu açıkça söyleyerek haritasında da göstermiştir (1959: 408-409).

Emel Esin'in dile getirdiğine göre, *Kengü-tarban*'ın doğusundaki *Kara-tau*, Oğuz destanlarının *Karacuk Dağı*'dır (1976: 86).

Alkey Margulan'ın yazdığına göre, Oğuzname'de Kazan Han'ın sevdiği yerlerden biri *Karaşık Dağı*'dır, buranın diğer adı *Karatav* (Karadağ)'dır. Dede Korkut'ta adı geçen *Karaşık* kenti, tahminen, *Kazakistan*'ın güney bölgesindeki *Karatav* (Karadağ)'ın güney cephesinde, eski *Karnak* kentinin yakınlarındaydı (2000: 143).

Dede Korkut'taki *Kara Dağ*/*Karadağ*/*Karadağlar*/*Karacuk*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır; günümüzde de aynı adı taşıyan *Karadağlar* (Karatau/Karatav)'dır. *Kara Dağ* adı destanda ayrıca cins adı olarak da kullanılmakta, belirli belirsiz birçok dağları da ifade etmektedir. Çünkü eldeki metin bir destandır, sözlü kültür ürünüdür, derin bir tarih ve geniş bir coğrafyanın ürünüdür.

Karadeniz: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Karadeniz* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu (Gökyay, 1973: 336).

Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Karadeniz*'in sadece Oğuzların düşlerinde geçtiğine dikkat çekmiştir (Barthold'dan aktaran Gökyay, 1973: CV).

Dede Korkut'taki *Karadeniz*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'daki bir göl (Hazar Denizi, Aral Gölü, Balkaş Gölü, Baykal Gölü) olabileceği gibi, bugünkü bilinen *Karadeniz* de olabilir. Çünkü gerek İskitler/Sakalar zamanında, gerekse Gök-Türkler zamanında, ülkenin sınırlarının bir ucu batıda *Karadeniz*'e kadar uzanıyordu. Her yerde karşılaşılabilecek türden (Ala Dağ, Kara Dağ, Kara Deniz, Kara Dere vb.) bir yer adıdır.

Kara Dere: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Kara Dere* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Gökyay, 1973: 336).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, *Kara Dere*, *Gökçe-Göl*'ün fazla sularını *Aras*'a boşaltan *Zengi Su*'nun eski adıdır (1973: 336).

Faruk Sümer'in kaydettiğine göre, *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasında *Karadere* adını taşıyan bazı yerler vardır. *Nusaybin*'in batısında, *Irak* sınırında, demiryolu durağı olarak bugün de adını korumaktadır. Hikayelerdeki *Kara Dere*, *Tebriz*'e iki günlük uzaklıktaki *Hoy* civarındaki *Kara Dere* olabilir (1959: 409).

Dede Korkut'ta *Kara Dere* adının geçtiği iki boy da Salur Kazan'ın çevresinde meydana gelen destanlardır. *Kara Dere*, günümüzde de aynı adı taşıyan *Sir Derya*'nın büyük kollarından biri olan *Kara Derya* olmalıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, her yerde karşılaşılabilecek türden bir yer adıdır. Çünkü Dede Korkut, her ne kadar tarihi-coğrafi bağlar taşısa da, tüm destanlar gibi bir sözlü kültür ürünüdür, halk arasında uzun yıllar dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Kazılık Dağı: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Kazılık*, *Kazılık Dağı* olarak geçmektedir. Adı 6 boyda geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu. Adı *Dede Korkut Kitabı*'nın Giriş bölümünde de geçer (Gökyay, 1973: 336).

Bahaeddin Ögel'in eserinde yazdığına göre, Dede Korkut ile diğer Türk destanlarında *Kazılık Dağı*'nın büyük bir yeri vardır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndan anlaşıldığına göre, *Kazılık Dağı*, suları, otları, geyikleri, arslanı, kaplanı bol olan bir dağdı (1995: 32-34).

Üçler Bulduk'un dediğine göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'ndaki bir kargışta (beddua) sık sık adı geçen *Kazılık Dağı*'nın, hikâyenin tarihi eskiliği de göz önüne alındığında, *Orta Asya*'daki *Oğuz Eli*'nde bulunabilir. *Kazılık*, aynı zamanda Yigenek Beğ'in babasının da adıdır. Hemen her boyda yelesi kara kazılık attan bahsedilmektedir (1996: 250).

Pervin Ergun'un çalışmasında bahsettiğine göre, *Kazılık* sözlük anlamı olarak "*dik vadili ve uçurumlu yer*" demektir (2003: 86).

Saadettin Gömeç'e göre, *Kazılık Dağı*, bugünkü Türkistan'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, Tanrı Dağları'nın batıya doğru uzanan kollarından biridir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir (2009: 212).

Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı*, destanın alt coğrafyasında *Orta Asya*'dadır. Dede Korkut'taki *Karadağlar* ve *Aladağlar*, günümüzde *Kazakistan* ve *Kırgızistan* sınırları içerisinde yer almaktadır; *Tanrı Dağları*'nın bir kolu ve uzantısıdır; bugünkü *Kazgurt Dağı* olduğu düşünülmektedir; *Kazılık Koca*'nın adı dolayısıyla *Kazılık* Türkmenistan varyantında da geçmektedir. Dede Korkut'ta *Kazılık* at ifadesi de geçmektedir. *Kazılık* adı, çeşitli Türk sözlü kültür ürünlerinde de geçmektedir (Eyüboğlu, 2023c: 126).

Merdin Kalası: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Merdin Kalası* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Gökyay, 1973: 337).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde dile getirdiğine göre, *Mardin*, *Güneydoğu Anadolu*'da il merkezi olan bir kenttir. *Mazı Dağı* eşliğinin *Dicle* güneyindeki bölgeden *Habur Çayı*

kaynakları bölgesine doğru elverişli bir geçit yerinde kurulmuştur. *Mardin*, 15. yüzyılda Akkoyunluların hükümet merkezi olmuştur (1973: 337).

Dede Korkut'ta *Merdin Kalası*, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, "*Hemid ilen Merdin kalasın depüp yıkan*" (Gökyay, 1973: 28) ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, "*Hemid ilen Merdin kalasın tepüp alan*" (Gökyay, 1973: 73) şeklinde, destanların sonundaki savaşta ortaya çıkan Kara Budak'ın nitelikleri sayılırken geçmektedir. Destanın üst coğrafyasındaki bu iki yer adının *Anadolu* coğrafyasında olduğu görülmektedir, mahallileşme sonucu destanlara sonradan dahil olduğu anlaşılmaktadır. Karakoyunluların ve Akkoyunluların *Diyarbakır* ve *Mardin*'deki hatıralarının bir yansımasıdır.

Oğuz Eli/Oğuz: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Oğuz*, *Oğuz Eli*, *Oğuz Elleri*, *Oğuz Kavmi*, *İç Oğuz*, *Taş Oğuz* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Oğuz*, *İç Oğuz*, *Daş Oğuz*, *Dış Oğuz* olarak geçmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda adı 12 boyun tamamında geçer: Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy. Türkmen varyantında adı 9 boyda geçer: Iza Berilediren Nesilsiz, Törelî Beğ, Bamsım Birek, Imra, Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi, Oğuzların Melallaşmakı, İğdir, Gorkutın Gabrı Kazılığı-I, Gorkutın Gabrı Kazılığı-II (Gökyay, 1973: 328-338; Erdem, 1998: 809-811).

Faruk Sümer'in dile getirdiğine göre, Dede Korkut kahramanları *Oğuz Eli*'ne mensupturlar (1972: 391).

Şamil Cemşidov'a göre, *Dede Korkut Kitabı*'nda tasvir edilen coğrafi çevreyle ilgili olarak, *Oğuz*'un esasen coğrafi olarak kullanıldığı görülmektedir. Destanda ayrı ayrı boylarda bu coğrafi adlar *İç oğuz*, *Daş oğuz*, *Oğuz*, *Kalın oğuz*, *Oğuz elleri* şeklinde geçmektedir (2004: 117).

Dede Korkut'ta İç Oğuz ve Dış Oğuz ifadeleri, ister coğrafi yer adı olarak kullanılmış olsun ister kavim adı olarak kullanılmış olsun, az veya çok, coğrafyaya bir göndermeyi de içermektedir. Çünkü milletleşme veya kabileleşme/boylaşma kavramı aynı zamanda coğrafya ile de ilgili bir konudur. Türk denildiğinde akla *Türkiye*'nin, Kazak denildiğinde akla *Kazakistan*'ın, Alman denildiğinde akla *Almanya*'nın, Japon denildiğinde akla Japonya'nın gelmesinin nedenlerinden biri de budur. Çünkü zamanla belli bir coğrafyada, ortak bir devlet, tarih, kültür, değerler vs. geliştiren halklar milletleşmektedir veya kabileleşmektedir/boylaşmaktadır. Eski Türkler göçebe/konar-göçer olmakla birlikte, bu göçler yılın belirli dönemlerinde, düzenli aralıklarla, belli bir coğrafya içerisinde yapıyordu. Dede Korkut'taki *Oğuz Eli* özelinde ise bu göçler *Oğuz Eli*'nin bir yerinden başka bir yerine gidiş-geliş şeklinde, yani aynı ülke içerisinde gerçekleşiyordu. Konar-göçer eski Türk yaşamında yılın ilkbahar, yaz, sonbahar mevsimlerinde belli aralıklarla göç edilir, kış mevsiminde ise korunaklı, ılıman bir bölgede oturulurdu. Eski Türklerin kışın konakladıkları kışlakları zamanla kentlere dönüşmüştür. Bu yüzden Dede Korkut'taki İç Oğuz ve Dış Oğuz ifadeleri aynı zamanda bir coğrafi kavramdır.

Sürmelü: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Sürmelü* olarak geçmektedir. Adı 2 boyda geçer: Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Gökyay, 1973: 337).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, Sürmeli, *Kars* ilinde *Tuzluca* ile *Iğdır* kazalarının bulunduğu pamuk ve pirinç yetiştiren, çok bereketli *Orta Aras Ovası*'na *Sürmeli Çukuru* adını verdiren, günümüzde *Tuzluca* kazasının doğu köyleri ile *Iğdır* kazası sınırında ve *Aras*'ın sağ kıyısındaki *Iğdır-Karakalası* adlı, çok büyük taşlarla yapılmış kale ve kent yıkıntılarının bulunduğu yerdir (Kırzioğlu, 1952: 107 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: 337).

Yu. M. Nasibov'un bahsettiğine göre, *Sürmeli/Surmari Kalesi*, *Araks* nehrinin sağ kıyısında, *Arpa* (Arpaçay) nehrinin *Araks*'a döküldüğü yerin az aşağısında, *Türkiye*'nin *Kars* ilinde *Kağızman* sınırları içerisindedir (2008: 151).

Talı Saz: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Talı Saz* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey*'in *Tutsak Olduğu Boy*'da geçer (Gökyay, 1973: 338).

Talı Saz, özel bir yer adı olmayıp, herhangi bir bölgedeki sazlıkları veya başka bir coğrafi oluşumu ifade eden genel bir ad olabilir.

Tatyan Kalesi: *Dede Korkut Kitabı*'nda *Tatyan Kalesi* olarak geçmektedir. Adı bir boyda, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey*'in *Tutsak Olduğu Boy*'da geçer (Gökyay, 1973: 338).

Orhan Şaik Gökyay'ın eserinde belirttiğine göre, *Tatyan*, *Batı Gürcistan*'da, *Kutayis* kentinin kuzeyinde ve batısında bulunan bir ülke olup, *İngur Suyu* ile *Riyom Irmağı* arasındaki *Megrel* ile bunun yukarısında dağlık bir yer olan *Suvan* bölgesinden ibaretti. Burada adı geçen kalenin hangi kale olduğu belli değildir (1973: 338).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, *Başı-Açık*, *Karadeniz* kıyısında *Faş* ile *İnger* çayları arasında bulunan bölgenin hakimine verilen ünvanıdır. Bu bölgenin merkezi *Kütayis* kentiydi. *Başı-Açık* adı, sonraları onun hakim bulunduğu bölgenin adı olmuştur (Kırzioğlu, 1952: 112 vd.'dan aktaran Gökyay, 1973: CLXXX).

Naile Asker'in yazdığına göre, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey*'in *Tutsak Olduğu Boy*'da adı geçen *Tatyan Kalesi* veya *Başı Açık Tatyan Kalesi* bugünkü Gürcistan sınırları içerisinde *İnguri Irmağı*'nın yakınındadır. Evliya Çelebi'ye göre, *Başı Açık*, *Tatyan Kalesi*'nin eski adıydı. Eski Mengrellerin yaşadığı bu bölgede insanlar başı açık dolaştıklarından kaleye böyle denmiştir (2016: 201).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkler ve ataları binlerce yıllık tarihleri boyunca birkaç medeniyet dairesi değiştirmiş; yaşadıkları avcı-toplayıcı, bozkır kültürü, yerleşik yaşam gibi farklı yaşam tarzları sözlü kültür ürünlerine ve *Dede Korkut*'a yansımıştır. *Dede Korkut Oğuzlarının* birçok hareketlerinin altyapısında coğrafyanın etkisi olmuştur. Bu konuda *Dede Korkut*'ta örnekler vardır.

Dede Korkut Destanları Orta Asya'da/geniş *Avrasya* coğrafyasında ortaya çıkmış, Oğuzların *Anadolu-Azerbaycan* coğrafyasına göçleriyle birlikte zamanla mahallileşmiştir. *Anadolu-Azerbaycan* varyantı olan *Dede Korkut Kitabı*'nda üst coğrafyada bölgenin etkileri görülürken, *Orta Asya*'dan derlenen *Türkmenistan* varyantında ve *Kazakistan*'daki *Korkut* efsanelerinde, bölgeden derlenen diğer varyantlarda üst coğrafyada da yine *Orta Asya* vardır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in *Tutsak Olduğu Boy*'un konusu, bir oğulun tutsak düşmesi ve babası tarafından kurtarılmasıdır. Destanda genç bir oğulun babasından alplığı öğrenmek istemesi, çıkılan av sırasında düşmana tutsak düşmesi ve babası, anası, Oğuz beyleri tarafından kurtarılması anlatılmaktadır. Destanın başkahramanı *Salur Kazan*'dir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka vardır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka şu tabakalardan oluşmaktadır: 1) Göktürk-Türğiş Tabakası, 2) Oğuz Tabakası. Boyun coğrafyasında bu tabakaların izleri vardır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Orazın Kola Tüşmeki adlı *Türkmenistan* varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun Oğuzların *Hazar*'ın batısına, *Anadolu-Azerbaycan*'a göçlerinden önceye, *Orta Asya*'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Boyda yer alan çeşitli motifler, anlatının varyantları ve ilgili sözlü kültür ürünleri geniş bir coğrafyada görülmektedir.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Dede Korkut'ta çok yer adının geçtiği boylardan biridir. Ancak olaylar çoğunlukla bir iki bölgede geçmektedir. Destandaki yer adlarının çoğu anlatıya sonradan katılmıştır. Boyun coğrafyası kısmen belirgindir. Boyda Oğuzların *Sir Derya* boyunca uzanan *Karadağ* çevresinde yaşadıkları, yayladıkları veya ava çıktıkları anlaşılmaktadır. Destanda *Demirkapı/Derbent* de önemli yerlerden biridir. Bu coğrafya Batı Göktürk-Türğiş coğrafyasıdır. Destanda genellikle adı bir kez geçen yer adları ise destanın üst coğrafyasında *Doğu Anadolu-Azerbaycan-Kafkasya* bölgesinde olmalıdır.

Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da *Ağca-Kala*, *Ağlağan*, *Aksaka Kalası*, *Arafat*, *Bayburd Hisarı*, *Cızığlar*, *Demirkapı*, *Gökçe Dağ*, *Hemid*, *Kan Apkaza Eli*, *Karadağ*, *Karadeniz*, *Kara Dere*, *Kazılık Dağı*, *Merdin Kalası*, *Oğuz Eli/Oğuz*, *Sürmelü*, *Talı Saz*, *Tatyan Kalesi* yer adları geçmektedir.

KAYNAKÇA

Agacanov, S. G. (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.

Ahmedova, A. (2018). "Kitab-i Dede Korkut Destanı" Oğuz Türklerinin Ortak Yazılı Yapıtıdır. *Kafdağı*, 3 (1), 19-30.

Akkoyun Koç, T. (2020). *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Asker, N. (2016). "Dede Korkut Kitabında Şehirler ve Kaleler", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 197-205.

Asker, R. ve Asker, N. (2017). *Kitabi-Dədə Qorqud Biblioqrafik Göstərici*. 1. Cild. Bakı: BXQR.

Aydın, E. (2016). *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Biktagirova, Z. (2016). "Dede Korkut Kitabındaki Etnik Görünümler", *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 285-289.

Boratav, P. N. (1958). “Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.

Buharalı, E. (2011). Demir Kapı - Iron Gate. *Türk Yurdu*, 31 (288), 28-30.

Bulduk, Ü. (1996). “Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar”, I. Milli Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; *Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 29, s. 247-251.

Cemşidov, Ş. A. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. Akt. Üçler Bulduk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Cemşidov, Ş. (2004). “Dede Qorqud Kitabı”nda Coğrafi Mühit, *Dede Qorqud Dünyası. Meqaleler*. Bakı: “Önder Neşriyyat”. s. 109-124.

Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları.

Dadan, A. (2006). *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler’in Sonuna Kadar)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Demir, N. (2016). “Dede Korkut Destanı’nın Türkiye Sınırları İçerisindeki Mirasları”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 429-443.

Derman, A. ve Aslan, Z. (2016). “Çevre Eğitimi İçin Kültürel Bir Bakış Açısı: Dede Korkut Hikayeleri”. *Turkish Studies*, Volume 11/14, s. 201-220.

Divitçioğlu, S. (2015). *Sekiz Türk Boyu Üzerine Bazı Gözlemler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Duymaz, A. (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Emol, H. (2016). “Dede Korkut Oğuznamelerinde Oğuz Boy Teşkilatının İzleri”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 589-592.

Ercilasun, A. B. (2000). “Dede Korkut’taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, A. B. (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1000 Temel Eser.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergun, P. (2003). “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Dağ Kültü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2003/II, s. 75-88.
- Esin, E. (1976). “Fârâbî’yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut’taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut’taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.
- Eyüboğlu, D. C. (2022c). Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu Boy’un Tarihi. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 95-118.
- Eyüboğlu, D. C. (2023). Dede Korkut’taki Bayburd Hisarı. *Kafdağı*, 8 (2), 152-183.
- Eyüboğlu, D. C. (2023b). Dede Korkut’taki Demirkapı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14 (66), 77-119.
- Eyüboğlu, D. C. (2023c). Dede Korkut’taki Kazılık Dağı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14 (65), 91-132.
- Eyüboğlu, D. C. (2023d). Dede Korkut’taki Türkistan. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1-28.
- Eyüboğlu, D. C. (2024). *Dede Korkut Destanları*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2009). “Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.
- Gülensoy, T. (2004). “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu”, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.
- Heyet, C. (2004). “Dede Gorgud Destanlarının Tarihine Bir Bahış”, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/II, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 77-81.
- İbrayev, Ş. (2000). “Ebedî Miras”, akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.
- İbrayev, Ş. (2000b). “Korkut ve Şamanizm”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 197-281.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). “Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler”, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XXV/99, s. 471-483.

Kabak, T. (2019). “Bayburt Kent Kültürünün Mekânsal Hafızasında Dede Korkut”, *Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (25-27 Nisan 2019 / Bayburt) Bildiri Kitabı*, ed. Ferdi Güzel ve Turgay Kabak. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 561-573.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.

Kırman, Ü. (2004). *Dede Korkut Anlatılarının Karşıtlıklar Kuramına Göre Çözümlemesi Ve Bu Kuramın Anlatı Öğretiminde Kullanımı*. Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Konıratbayev, A. (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Margulan, A. (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.

Nasibov, Y. M. (2008). “Dede Korkut Destanındaki Akçakale Coğrafya Terimi”, çev. Muvaffak Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 8/2, s. 151-154.

Nezirli, Z. ve Nezirli, S. (2016). “Dedem Korkut” ve “Hanokun Kitabı”ndaki Mitolojik Varlıkların Benzerliklerinin İzleri”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 2. cilt*, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 975-980.

Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, B. (1994). “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Seferli, G. (2011). “Akademisyen Hamit Araslı ve “Kitab-ı Dede Korkut”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi (Azerbaycan Özel Sayısı)*, S. 2011/1, s. 86-93.

Sepetçioğlu, M. N. (1998). *Dedem Korkut’un Kitabı*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.

Sümer, F. (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Şahin, A. (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Yapı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Şahin, V. (2017). ‘Dede Korkut Hikayeleri’nde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 1-49.

Şişman, B. (1998). “Kazakistan’da “Korkut Ata” İle İlgili Söylenceler”, *Millî Folklor*, S. 37, s. 51-53.

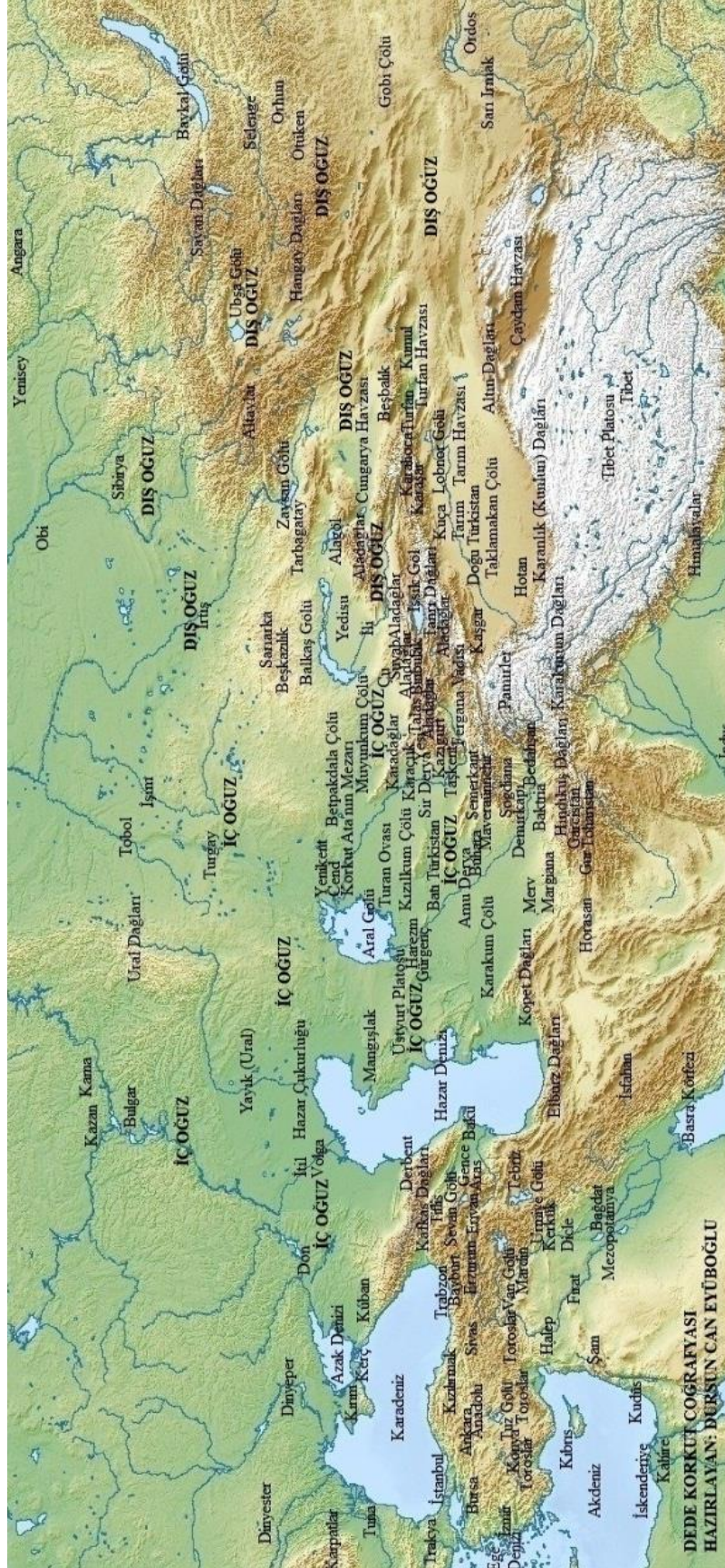
Taşğıl, A. (2017). *Gökbörü’nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Üstünova, K. (2008). “Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler”, *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 138-144.

EK: HARİTALAR

**DEDE KORKUT COĞRAFYASI
HAZIRLAYAN: DURSUN CAN EYÜBOĞLU**